

ТЕАТРАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

Ч. 1.
БОРИС
ГРІНЧЕНКО

СТЕПОВИЙ
ГІСТЬ

драма на 5 дій

ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 1.

БОРИС ГРІНЧЕНКО

СТЕПОВИЙ ГІСТЬ

ДРАМА НА 5 ДІЙ
З ЧАСІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

КРАКІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

1 9 4 1

Накладом »Українського Видавництва«, Krakів, Райхсштрассе 34/1
Друк: »Нова Друкарня Деніникова« п. л. упр. Krakів, Ожешкової/

Verlag: »Ukrainischer Verlag« G.m.b.H. Krakau, Reichsstrasse 34/1
Druck: Neue Zeitungsdruckerei, Tr. Verw. Krakau, Orzeszkowag.

ВСТУП

»Од Конашевича і досі
Пожар не гасне. Люди мрутъ,
Конають в тюрмах, голі босі...
Діти нехрищені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У ляха ввнє, як перш мати,
І непокритая коса
Стидом січеться; карі очі
В неволі гаснуть: розкуватъ
Козак сестру, свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха... Горе! Горе!...

T. Шевченко

Тяжкі часи та гірку недолю переживав український народ у 17. століттю під пануванням ляхів. Користаючи з того, що в Україні через внутрішню незгоду не було твердого володаря, та й з того, що через татарські й турецькі напади Україна ослабилася, Польща захопила Правобережжя, настановила там свої війська, а землі разом із усіми скарбами й людьми роздала своїй шляхті і військовій заслуженій старшині.

Тяжка неволя настала: вільних людей закріпощено в панщину. Люди мусіли ввесі свій вік працювати на свого пана, бо вони були його власністю, як кінь, або собака. Пан мав право своїх кріпаків убивати, продавати, чи за собаку міняти.

Було багато випадків, що пан продавав, програвав у карти, або й убивав за якунебудь провину. Кріпаків запрягали до плугів і возів замість коней, а коні шанували більше, як кріпаків. Люди не мали ніякої світлої хвилини, бо завжди в тяжкій роботі на панщині. Віру українську нехтували і зневажали, а церкви віддавали в аренду жидам. Жиди були панськими помічниками і таксамо знущалися над народом. Коли люди хотіли в церкві молитися, то мусіли жидові платити й просити, щоби відчинив церкву і дозволив відправити Службу Божу.

Оця драма „Степовий Гість” показує такого пана, що знущається над народом. Чаша горя й терпіння виповнилася вщерть, нарід вхопив за зброю і скинув польську неволю.

Ця драма дає нам малий образок із нашої історії. Всенародне повстання в 1648 р., яке підняв народ, прославило на всі часи його гетьмана Богдана Хмельницького та доказало, що тільки під проводом одного вожда, тільки разом, спільно нарід дійде до своєї мети, до своєї держави.

Вчить нас ця драма ще й того, що не слід дбати лише про себе та мстити на інших свої особисті кривди, як це робить у цій драмі Василина. Особисту кривду слід залишити Господеві, а Він уже сам її покарає. Зате треба боротися за кривду своєї нації, та тоді це не пімста, а справедливість. Так робить лицар-козак Яким: свої кривди прощає, народні карає.

I. P.

С Т Е П О В И И Г I С Т Ъ

ДІЄВІ ЛЮДИ.

Станислав Золотницький, шляхтич, немолодий.
50 літ.

Ясь, його син від першої жінки, 23 роки.

Василина, друга Степанова жінка, 40 років.

Яким Демченко, Василинин син від першого чоловіка, парубок, 23 роки.

Наталя, дівчина, років 19, Василиніна годованка, сирота з багатого козацького роду, далека дуже Василинина родичка.

Ничипір, чоловік середніх літ
Інга, дівчина
Стара баба.
Парубок.

} Слуги в панському
дворі.

Поважний чоловік.
Грицько, селянин, років 35.

1-й чоловік.

2-й чоловік.

3-й чоловік.

Перша }
Друга } дівчина.
Третя }

Челядин.

Козаки, польські вояки, посполиті люди (чоловіки, парубки, жінки, дівчата), челядини, челядки.

Діється по весні року 1648.

ПЕРША ДІЯ.

Золотницького господа. Чимала світлиця з дверима просто, праворуч і ліворуч. Уздовж стін лави, покриті полавочниками з червоного сукна. Спереду стіл, з лівого боку колонього лава, ослін, три дзигглі. Коло дверей мисник з дорогим посудом: черлені миси й тарілки срібні, нюренберзькі позлотисті кубки, чарки та ще дещо. З правого боку кахльна груба з зелених кахлів, рожевим попідводжуваних Вузькі довгасті вікна з оливяними рямами й з малими шибками. Весняний вечір.

Господар Степан Золотницький та син його Ясь. Золотницький сидить на лаві за столом; на зрист немалий, кремезний чоловік; без бороди, чорні вуси де-не-де на голові сивий волос; обличчя досить чепурне, з виразними рисами; твердий погляд; говорить не поспішаючись, уриваючи. — Ясь стоїть перед ним — парубчацько, по-шляхетському, пишніше від батька вбраний.

Золотницький. Не будь нерозумний і не вганяй за дурницями! Цяцьками бавишся та барвами позлотистими!

Ясь. Я ж, тату, шляхтич, — мушу ж я вбори шляхетські маті.

Золотницький. Мусиш. Про людські очі вбирайсь, як стан шляхетський наказує, а сам про інше дбай: треба, щоб сила була в руках, а сила — то багатство.

Ясь. Я, тату, це знаю.

Золотницький. Слухай! Я шляхтич. Річ Посполита і мені такі права дає, як Вишневецькому, Сапізі, чи ще якому можновладцеві. В своїх маєтках-добрах ми королі. Як вони, так і я маю право дарувати життя підданому, чи на горло його карати. Але Вишневецький, чи Сапіга хитає всією Річчю Посполитою, їх бойтесь король, вони сами за корону хапаються. А я не можу того робити. Чому? Бо в них були багаті предки і є тепер велике багатство. А я — харпак. Кілько багатства, тільки й сили.

Ясь. Але ж, тату, є і в нас статки-маєтки.

Золотницький. Що наші добра, наші маєтки проти маєтків такого можновладця — Вишневецького, чи Острозького!... Дурниця!... Але ѿ цю дурницю великими заходами добувати мусів: скільки поклонів перед магнатом... скільки випрохування!... Мусів тяжко працювати, мусів одружитися з твоєї мачухою, бо мала добрий посаг... Добувався ѿ тепер... щоб придбати силу, щоб не бути незнаним шляхтичем, щоб наш рід...

Ясь. Зробишся колись такий можновладний, як і Вишневецькі!...

Золотницький. Так! Це моя улюблена думка. Але далеко до того. Перешкод багато.

Ясь. Подужаємо!

Золотницький —помовчавши. Вже не малий

ти хлопчик. Мусиш знати дещо, чого досі не знаєш. Знаєш, що я одружився з твоєю мачухою, як першого її мужа вбито. Тоді й син її Яким згинув... казали, що його чи то вбито, чи то в ясир татарський узято... Його батьківщина й материзна тепер у мене, — це більша частина нашого маєтку. Навіть цей будинок — його.

Я съ. Та його ж нема?

Золотницький. Чутка йде, що його не вбито, що він на Запоріжжі криється... недавнечко десь уявся. Коли б вернувся, — забрав би все... Пильний, чи не почуєш чого... — Друга частина нашого маєтку — Наталин посаг...

Я съ. Так це через те ви й приняли її приймачкою, як мачуху брали?

Золотницький. Через те. Вона така далека мачусі родичка, що міг би я не схопіти її брати... хоч вона й змалку в неї жила. Яко сироту, мушу віддати її заміж... а з нею й посаг її. Коли вона піде з нашої господи, — забере з собою свої добра. Маєш узяти її собі за жінку.

Я съ. Можу. Вона мені до вподоби.

Золотницький. Хоч би й не до вподоби, то не пускаймо з рук того, що є, коли хочемо придбати сили. Цієї ж іще весни станеш із нею до шлюбу. Але поки що про це їй не кажи: я сам ізвелю.

Наталя — входить. Тату, вас кличе Мартин.
Золотницький. Гаразд, іду. Виходить.
Наталя. Та не баріться, бо зараз вечеряти.

Застелює стіл...
Ясь — підходить до неї. Наталю!

Наталя. Чого?

Ясь. Чи дуже ти мене любиш?

Наталя. З якої речі? Що такий осоружний до людей?

Ясь. Не можу ж я з хлопами за панібрата бути: я шляхтич.

Наталя. Ой, як високо ти з своїм шляхетством несешся!

Ясь. Бо шляхтич — то велика річ! У своїх добрах він король!... Правами рівний Вишневецьким та Сапігам...

Наталя. Ну, далеко куцому до зайця!

Ясь. Має право життя дарувати своєму підданому і на горло його скарати.

Наталя. О, до цього ти ласий, щоб карати!

Ясь. То моє шляхетське право.

Наталя. Авжеж!

Ясь. І ти повинна радіти, що й тобі доведеться шляхтянкою бути.

Наталя. Це ще що?

Ясь. Нічого! Прийде час, то й знатимеш. Сам батько тобі розкаже. Виходить.

Івга — з посудом у руках. А що то, панночко, панич казав? Що то панночці мають пан розказувати?

Наталя. Яка ти цікава, Івго!

Івга. Коли ж хочеться знати!.. Як почую, що сталося щось, то так хочеться довідатись, — аж шкура труситься. Скажіть же, а то всю ніч кортітиме.

Наталя. Нехай же покортить.

Василина — озивається з пекарні. Івго! Де це ти?.. Йди сюди.

Івга. Зараз! Зараз!.. Нуте бо, панночко!..

Василина — не стара ще, років з сорок, молодиця, колись була чепурна, а тепер бліда.

Василина — входячи, до Івги. Іди в пекарню та справляйтесь там швидше. Івга виходить.

Наталя. Мамо, що це Ясь каже?

Василина. Що?

Наталя. Каже, що я шляхтянкою буду. Чи не надумав батько чого поганого?

Василина. Може вже надумав за якого шляхтича заміж тебе дати?

Наталя. Я ні за кого не піду.

Василина. Нікого не кохаєш?

Наталя. Кого кохаю, того тут нема.

Василина. Ох, нема, нема та й довіку не буде... Кохала тебе, доглядала як пташку, мала на-

дію, що ти мені ще ріднішою будеш... моєму синові дружиною, — не судилося!...

Наталя. Годі мамо!..

Василина. І досі все як живе ввижається!..

Наталя. А мені хіба не так? Хіба я можу забути мої літа дитячі, сонцем-світом осяні? Як ви мене, сироту покинуту, до себе взяли, матірю мені стали, батька доброго, брата любого, дорогого дали!..

Василина. А тепер вони обидва в сирій землі!.. Хоч би ж полягли доброю смертю! А то серед темного лісу від проклятої розбишацької руки!.. Минають роки, а мука не минає, все тяжчоює стає!.. Та не була б вона така тяжка, така лютая, якби я сама не зневажила памяти моєї дружини найдорожчої, моого сина коханого! А то пішла за цього недолюдка і сама себе потоптала йому під ноги!

Наталя. Не нарікайте так сами на себе, мамо! Хіба ж я не знаю, що не з добра ви за нього пішли? Та й хіба ж ви знали, що він такий?

Василина. Повинна була знати!.. А то бач, — понадилась на його слова ласкаві!.. Згадала, що він, ще парубком бувши, до мене, дівчини, залинявся!.. Йому добра нашого треба, а я слухаю його обіцянки, що він мене любитиме та шануватиме! Йому над нами паном треба зробитися, щоб

нікому дихнути вільно не давати, а я вірю, що він оборонятиме нас од лихих сусідів! Ой, гидка я, гидка сама собі!

Наталя. Бідні ви, бідні, мамочко!

Василіна. Сама те заробила!... Не жалій мене, краще докоряй! Мені легше буде докори слухати, ніж коритися йому, як у серці кипить, кипить!.. Так упеклися мені його знущання, його утиски та катування, що я ненавиджу... все, що він любить!.. Надумав, кажеш уже за якогось шляхтича тебе віддати?

Наталя. Я йому не дам себе на поталу!

Василіна. Не давайся! Не слухайсь, борись, щоб не каралась ти ввесь вік так, як я! О, якби мій син, мій Яким живий був!

Наталя. А може він і живий, мамо? Адже татове тіло знайдено в лісі і Панасове, а Якимове — ні.

Василіна. Не дурися облудною надією! Вовки-сіроманці його тіло по кущах рознесли, тим і не знайдено.

Наталя. Тоді татари ходили, це вони його в ясир узяли... Ні, ні! Не вірю я, не хочу вірити, щоб він мертвий був!

Василіна. Колись і я так думала, а тепер уже годі, — зневірилася!

Золотницький — увіходить сердитий, а за ним Мартин

Золотницький. І багато не доорали кляті хлопи?

Мартин. Та чимало, пане.

Золотницький. Пся крев! Собачі хами!

Мартин. Лукавим хлопам усе козацтва хочеться.

Золотницький. Я вибю з них козацтво! Хто смітиме мені ще коритись, кого ані тюрма, ані катування не спинить, — на шибениці буде! Ліпше мені зовсім слуг не мати, ніж мати неслухняних... Чого не зробили сьогодні, — щоб завтра надолужили!

Василіна. Завтра неділя свята, а не робота.

Золотницький. Не смій устрявати до не свого діла! Коли я кажу, — мовчи!... Іди собі, Мартине! Мартин виходить.

Івга вносиТЬ вечерю й ставить на стіл.

Івга. Пані, вечеря готова. Проходить до правих дверей. Паничу, йдіть вечеряті! Виходить Івга в пекарню.

Василіна. СідайМО вечеряті!

Не сідають, дожидаючи поки сяде господар. А він, насуплений, ходить якийсь час по хаті мовчки. Врешті підходить до столу й сідає, за ним Василіна й Наталя. Входить Ясь і собі сідає. Якийсь час ідять мовчки.

Наталя. Тату, може б таки ви помилували їх: завтра ж неділя...

Золотницький — гримнувші кулаком по столі. І ти туди ж?.. Годі, я вам кажу!.. Усі змовкають.

Мусій — увіходить. Пане, там щось приїхало...
Приїхало та стало коло нас...

Золотницький. Хто?

Мусій. Та хто його знає, що воно таке!.. Так собі чоловік та й годі... от якби ми з вами, пане.

Золотницький. Та хто ж він?

Мусій. Не питав... Так глянути, то з одежі мов козак городовий... а може й не козак, а так собі чоловік... Може шляхтич який, — не розбереш по темному.

Золотницький. Чого ж йому треба?

Мусій. Та хто його знає, чого йому треба, — не догадаєшся. А каже, що подорожній, так щоб пустили заночувати.

Золотницький. У нас не заїздна господа і не шинк степовий!... Автім... може й справді що путяще... Кажи, — нехай іде до господи.

Мусій виходить.

Ясь. Цікаво, що воно. Тепер усякого народу всюди вештається багато.

Яким — увіходить, одягнений, як городовий козак. Доброго здоровя господареві, господині і всім, хто в дому сьому.

Золотницький. Здорові!

Ясь киває головою, нічого не кажучи.

Яким. Пустіть, коли ваша ласка, заночувати!...
А то здалека їду...

Золотницький. А хто ж єси, добродію?

Яким. Козак лейстровий... з табору гетьмана коронного Потоцького посланець. Омельком звуть, Панчёнко на прізвище!

Золотницький. Гаразд, ночуй!

Яким. От і спасибі за ласку! Скидає з себе керею.
Василина. Просимо до вечері!

Яким. О, і за це спасибі! До цього торгу
й пішки. Сідає до столу.

Василина. Годуйся ж, чим Бог дав!

Яким. Та вже з ложкою не розминуся, бо таки
виголодився.

Золотницький. Чого ж ідеш?

Яким. З листами мене ординовано, — тепер
назад до табору вертаюсь.

Золотницький. Що ж там діється?

Яким. Та що ж діється? Хмельницький на
Запорожжі куйовдить... зібрав до себе запорожців
і так голоту-козацтво... ще й орду на посилок по-
кликав, та ото і йде тепер на панів-ляхів із вели-
ким військом.

Ясь. Що, то військо!... Хлопи, волоцюги, здо-
бишники!... Несила буде їм проти шляхетного вій-
ська встояти.

Золотницький. Проклятий, бунтовник!
Давно треба йому на шибениці висіти, або на палі
кричати!

Я к и м. Урадили послати попереду в степ двадцять тисяч війська. Гетьманенко Степан Потоцький над ним отаманує, а з ним Ілляш Караймович та Барабаш Іван з лейстровими козаками. А коли ще поможе, то й самі гетьмани польний та коронний мають рушити. А може вже й рушили.

З о л о т н и ц ь к и й. Якби все військо відразу, то відразу б і гадюку задавити можна.

Я к и м. Хто його зна... Народ так плавом і пливве до Хмельницького...

З о л о т н и ц ь к и й. На тих, хто повстає, єшибениці й палі. У нас покищо тихо.

Я с ь. А в селі сьогодні жовніри стацією стали... небагато... Кажуть на день, чи на два, а тоді рушать далі.

З о л о т н и ц ь к и й. А ти, козаче, все лейстро-виком був, чи й на Запорожжя зазирає?

Я к и м. Був і на Запорожжі...

З о л о т н и ц ь к и й. Давно звідти?

Я к и м. Та... давненько...

З о л о т н и ц ь к и й. Чого ж покинув?

Я к и м. Так, не до вподоби...

З о л о т н и ц ь к и й. Гультяї всі запорожці та розбишаки!

Я с ь. Ну, нехай тільки вони наткнуться сюди, то ми, шляхта, так їх привітаемо, що не потраплять, куди тікати.

Яким. Певне... Панич, я бачу, сміливий.

Ясь. Я ж шляхтич, то як же я можу якогось
хамства боятись?

Яким. Ну, от я вже й наївся... Устає. Спасибі
за хліб, за сіль!

Василина. На здоровя! До Наталі. Прибирай,
дечко! Івго, Химо! Ідіть, беріть!

Дівчата приходять і прибирають вечерю. тоді виходять,
за ними Василина і Ясь. Наталя хоче залишитися.

Золотницький -- До Наталі. Іди собі!

Наталя нехоча виходить.

Золотницький. Так ти кажеш, що й па
був?

Яким. А був же.

Золотницький. І довго був?

Яким. Та років зо два.

Золотницький. Добре знаєш товариство
смішев?

Яким. Знаю трохи.

Золотницький. Чи ти там не знав з-поміж
їх одного... Такий, як і всі, гульвіса й паливода...
Узнав його, як ще хлопцем він був... бо він мені
далеким кревним доводиться... Він туди втік та й
слід запався. У нас пішла поголоска, що його вбито
десь давно... А то знову чутка, що він живий...
Його звату Якимом Демчёнком.

Яким. Якимом Демчёнком?

Золотницький. Ти так спітав, мов знещого. Адже знаєш, — скажи?

Яким. Хто його зна...

Золотницький. Ти криєшся. Кажи ю правді, — знати його?

Яким. А коли знати, то що?

Золотницький — жваво. Ти його знати. Схаменувши, знову спокійно. Давно ти його бачив?

Яким. Як востаннє з Дніпра воду пив.

Золотницький. На Запорожжі? Був ти юному приятелем?

Яким. Я сам собі приятель.

Золотницький. Ну, то може ворогом? Яким мовчить. Та ти не вагайся казати правду! Хоч вин мені й кревний, але за те, що ворогом йому єси, не ворогуватиму з тобою.

Яким. Я йому такий ворог, як і він мені.

Золотницький. Зáщо ж ви ворогували?

Яким. За нішо.

Золотницький. Ну, звичайно!.. Запорозькі гільтяї через дурницю до пистолів беруться. М же повеличався, поглузував із тебе? Чи, може, сличу твою перейняв?

Яким. Вгадав єси, пане господарю!... Нечо славу мою він у мене перейняв. Все, що я зробив, все на себе бере і мовить, що то він учинив.

Золотницький. О, то річ ганебна ї линяли

ського гонору не гідна! За таку річ смертельним боєм треба з ворогом битися. Хто в тебе славу, гонор одніме, імя твоє знищить, той тебе самого вбиває, знищує.

Я к и м — пильно дивиться на нього. Правду пан го-сподар мовить. Хто топче мою честь, імя мое знищує, з мого добра користується, — той гідний кари тяжкої. І кара не може його минути.

З о л о т н и ц ь к и й. Мовиш добре!... Скажи, чи дуже тобі пильно до табору вертатись? Чи можна її забаритися вдorозі?

Я к и м. Ні, можна її забаритися..

З о л о т н и ц ь к и й. То забарись у нас... Ще день який, чи два спочинь, — тоді її поїдеш.

Я к и м. Спасибі, коли така ласка ваша.

З о л о т н и ц ь к и й. От і добре. А тепер уже пізно. Устає. Лягай тут і спочивай... Я ще з тобою маю говорити. Виходить.

Я к и м — сам, дивиться Золотницькому вслід якийсь час мовчки, тоді іронічно каже. Ти ще зо мною маєш говорити?!..

Н а т а л я проходить із пекарні через світлицю.

Я к и м. Страйвай, панно, — я хотів тебе щось попитати.

Н а т а л я. Що?

Я к и м. Чи ти... Чи ваша сім'я оце ї уся, чи ще хто є?

Наталя. Уся.

Яким. І більше нікого не було в вас?

Наталя. А що тобі до того?

Яким. У тебе був інший брат.

Наталя. А ти ж ізвідки знаєш?

Яким. І ти його згадуєш?

Наталя. Нáшо ти про це мене питаєш?...
Може він живий?... Може ти вістку від нього привіз?

Яким. Може...

Наталя. Ой, Боже мій! Невже? Кажи швидше!.. Кажи бо, гостю дорогий!

Яким. Ти його любиш?

Наталя. Не муч мене, — кажи!

Яким. Наталю, та це ж я!.. Яким!..

Наталя — оступається назад і пильно придивляється до нього. Ти — Яким?... Яким молодий був, а ти... ти...

Яким. Я постарівся на каторзі турецькій.

Наталя. Якимочку! Кідається й припадає до нього. Мій любий! Мій найдорожчий!.. Мій орле!.. І братік мій, і милий мій!.. Ой, Боже ж мій!..

Яким — обнімаючи, цілує її. Наталю моя! І ти думала, що я живий? Всі ж думали, що мене й на світі нема.

Наталя. Всі, та не я!.. Я вірила!.. Я не могла не вірити, що ти живий!.. Дай же глянути на тебе!

Зазирає йому в вічі. Ой, який же ти не той! Який же чужий!.. І чужий і рідний!.. Такий рідний, такий!.. О, мое серце! Знову припадає до нього.

Яким Щастя мое єдине! Мій квіте рожевий!
Цлую її. Кохаєш мене?.. Кохаєш так, як і тоді, як
ми ще дітьми присягали довіку любитись?

Наталя. Більше!.. Дужче!.. Розкажи ж мені,
де ти був, що з тобою робилося? Спочатку кажи,
як усе сталося?..

Яким. Памятаєш... уже вісім років минуло
з того часу... ми втроє, — батько, старий Панас
та я, — поїхали в містечко? Лісом їхавши, зустріли
Золотницького з отим Мартином... і вони верхи...
Скочили попри час швидко і зникли в лісі. Ще
трохи ми пробігли, коли це щось стрельнуло з ку-
щів ураз із двох мушкетів... Батько впав з коня,
а за ним і Панас. Я до батька, а він уже мертвий...
А в ту мить Золотницький із Мартином ізза кущів
вибігли... Золотницький шаблею мене по голові
вдарив... Я впав і більше не памятаю нічого...

Наталя. Ой, Боже! Душогуб! Проклятий!..
Так це він!...

Яким. Прочуявся я вже вночі з холоду...
Хоч думали розбищаки, що вбили мене, та шабля
якось навскоси вдарила, тільки поранила... Коло
мене два трупи...

Наталя. Ой, Боже!...

Яким. Хотів додому йти.. Та на лихо чамбул татарський тоді заскочив сюди... Забрали мене татари в ясир та й бродали на каторгу турецьку... Там я шість років вимучився...

Наталя. Бідолашний!

Яким. Аж поки запорожці, чайками по морю гуляючи, на тую галеру напали, турків побили, і нас, невольників, на волю випустили. У Січі я зустрів одного козака... Від нього я довідався, що мати за Золотницького пішла... То я й додому після такого не сховався. Та може й по вік не приїхав би, якби не ця справа...

Наталя. Яка Якимочку?... Ні, стривай! Устає, і зараз покличу матір. Хоче йти.

Яким — спиняє Не клич і не кажи їй нічого.

Наталя. Чому?

Яким. Вона стурбується, не зможе спинити себе... вона й сама не помітить, як голосом, поглядом, рухами виявити мою таємницю... Та ще: чи тая й досі це мати, що була?

Наталя. Чи не гріх же тобі, Якиме, таке говорити?

Яким. Та пішла ж вона за цього душогуба!

Наталя. Хіба ж вона знала? Якби ти знов, яке її життя було!... Яке життя вдові, коли кругом заздрі сусіди? Зaborovs'kij-susida все наше добро хотів загарбати: половину землі приорав,

кривди чинив усякі, хотів і все відняти... А тут цей упадає, що він боронитиме та доглядатиме... По неволі пішла, а тепер щодня жається і щодня покутує...

Яким. Нехай і так... Але я знаю, що в ней мало сили: боюся. Я сам скажу тоді, як треба, як прийде час... А тепер ти обіцяй мені ні слова єдиного їй не казати, що її син тут.

Наталя. Добре, не казатиму.

Яким. Слухай же, моя сестро й кохана! Не з листом від ляхів я прибув, а прибув я з степів із зазивними листами від самого Хмельницького. Він іде із страшною силою на ворогів нашої волі а мене послав оповіщтаи, щоб люди напоготові малися, і скоро гасло буде, — зараз бралися до зброй.

Наталя. Ой, страшно!

Яким. Хай і страшно, але ще страшніше не-рільником бути! Годі вже нам поневірятися!... І ми хочемо жити по-людському!..

Наталя. Коби то сталося!

Яким. Станеться!.. Я скрізь уже поміж людьми був, — усі вже напоготові. Тільки гасло, — зараз усі повстануть! Може ще день, два — і голо-сом могучим озветься вся зневолена країна, сонцем ясним наша держава засяє!

Наталя. Любий мій! Найдорожчий! Мій ли-

царю!.. О, як би я хотіла поруч із тобою йти на-
зустріч цьому сонцю!

Яким — пригортас її. І підеш!.. Вибємося з кор-
міги ляцької, а як і ще пощастиТЬ, то хоч поля-
жемо за волю, за рідний край!

Завіса.

ДРУГА ДІЯ.

Сад у Золотницького. Стежка, ослінчики.

Наталя — йде сама стежкою, співаючи:

Болить моя головонька
Від самого чола:
Не бачила миленського
Сьогодні ні вчора.

Ні, вчора бачила, тільки сьогодні — ні... Де ж він? Казала Івга, що у сад пішов, а нема ніде. Ох, як бється серце! Це ж або життя або смерть!.. Та краще вмру, ніж за нелюбом буду!

Василина йде стежкою. Співаєш, доню? Співай, серденко хоч ти!

Наталя. Не журіться й ви, мамо, — може рено й на кріщє все повернеться.

Василина. Мені вже не повернеться! Одного тільки я ще хотіла б знати: хто дружині моїй і синові життя збавив!

Наталя. То що б ви тоді зробили, мамо?

Василина. Помстилася б! Ой помстилася б! Давно, давно вже в душі в мене ця думка живе й палить мені груди і пече мене. Якби я знала!..

Якби я зустріла того душогуба!.. Убила б його, сцими руками задавила б!..

Наталя. Але досі й не думаєте ні на кого навіть?

Василина. Ні на кого!.. Розпитувалась, дослухáлась, довідувалась і нічого не довідалась! Це не татари, ні, не вони! Чує моя душа, що не вони! І знаєш: я таки його зустріну.

Наталя. Душогуба?

Василина. Еге! От так мов щось мені каже, що я його знайду! Проходять удвоє далі. Сцена якийсь час порожня.

Золотицький з Мартином виходять.

Золотицький. Покликав козака?

Мартин. Покликав... Але може ж, ласкавий пане, ще цей козак і бреше? Може ж Яким і не живий.

Золотицький. А як же б цей козак знав про нього, коли б він тоді вмер? Живий!

Мартин. Щоб ж було ласкавому панові тоді ще вдруге його шаблюкою почастувати, щоб наїки заїмів!... А тепер, як вернеться... Та ще тоді хоч і смеркалося, а все ж парубчик міг пана пізнати...

Золотицький. Правда... Вигадуй же, що чинити! Ти мудрий на всякі вигадки. Не залишай ж так справи!

Мартин. Ото ж таки — залишати!... Двох добрих козаків зі світу зігнали, щоб маєточки до рук собі взяти, а тепер би якому блазневі oddати мали! Хіба мало є доброго струменту на світі? Шабля, ніж, пистоль... Раз і не гаразд, так у друге ліпше.

Золотницький. Пізно вже буде, як він сюди прийде та про своє право впоминатися почне. Тоді всяк догадається, хто вчинив.

Мартин. Але ж ласкавий пан забув, що можна не тоді, а тепер його до пекла ординувати, і то без найменшої нам шкоди.

Золотницький. Яким же то робом?

Мартин. Він у війську в Хмельницького або на Запоріжжі. Під цю колотнечу й замішанину хто там уважатиме на одного забитого, коли їх тисячі! Так і не постереже ніхто, аби лише добре справитись.

Золотницький. А хто ж справиться?

Мартин. А панський гість-козак. Адже він ворог Якимові лютий... Ну, нехай пан укине йому р' капшук якого десятка чорвінців та й пошле його до Січі... та ще обіцяє йому десяток, чи й два тих покотельців дати, як він ізвідти повернеться.

Золотницький — дивлячись на Мартина пильно. І привезе певні прикмети, що Яким уже мертвий?

Мартин. Ге-ге-ге!.. Пан уже й зрозумів! Так, так саме й я думав...

Золотицький. Мабуть добра твоя вигадка, бо саме же й мені на думку вчора спало. Та тільки чи згодиться ж він?

Мартин. Го! Чому б то й ні? Аби золото добре задзвонило, то чого тільки чоловік не зробить! То така, — знає ласкавий пан, — музика, що кожного до танців приведе.

Золотицький якийсь час мовчить, задумавшися. Гаразд!... Нікого тут нема?

Мартин. Нікого, пане... Зараз він прийде... Нехай тільки пан голосніше на золотій струні заграє, бо та струнка...

Золотицький. Годі вже! — он він іде.

Мартин, побачивши Якима, виходить.

Яким — увіходить. Послано мене до пана господаря.

Золотицький. Сідай сюди, — до тебе маю дещо мовити. Сідають.

Яким. А що ж доброго скажете мені, пане господарю?

Золотицький. Ти скажи спершу, чи довгого язика маєш?

Яким. Як до чого. До таємниць — короткого.

Золотицький. Гляди ж, щоб був корот-

кий! Ти казав про Якима Демчёнка, що його ненавидиш.

Яким. Ще б пак!

Золотницький. Що за ту кривду нічим не можна віддячити, — хіба самою кровю.

Яким. Ато ж.

Золотницький. І ти досі не помстився? І досі дарував йому ту страшну кривду?

Яким. А вам що до того?

Золотницький. Я б йому цього не подавував!. Якби мене хто вразив так смертельно, як говориш, то години, хвилини спокійної я не мав би, — аж поки помстився б. Аж поки побачив би, як мій ніж глибоко йому в серце встромився, або моя куля голову йому пробила б!

Яким. Ото!

Золотницький. А тобі хіба не так? Ти можеш мовчки, як те дурне ягня, стерпіти страшну кривду і не помститися?

Яким. А хто ж вам, пане господарю, сказав, що я таке ягня? А може ж я глибоко в серці ховаю ту зневагу, ту кривду, що мені зроблено... ховаю, бережу, а вона єсть мені серце, точить мені душу... і все щось мов шепоче мені: помстись над ворогом! Устає розпалившись. Адже він усе в тебе відняв: рідних, коханих, добро твоє — все, все! І ти йому це подаруєш? Не розтопчеш його, як гадину?

Золотницький. Тепер ти мовиш так, як тичить козакові, лицареві говорити. Лицар не сміє нікому й ніколи своєї кривди дарувати! Повинен за неї мститися люто, без жалю. І ти повинен іомститися над Якимом!

Яким. Я повинен помститися над Якимом? Як?

Золотницький. Хіба в тебе немає шаблі, сінджала, чи пистоля? Адже доки ворог живий, — тема тобі спокою, бо ти зневажений, зbezчещений! Іовинен ти його вбити!

Яким. Повинен, кажете? Але ж скажіть мені, іане господарю, чого ви до мене такі прихильні? Його так дбаєте, щоб я не подарував тому Якимові воєї кривди, щоб помстився?

Золотницький. Маю звірити тобі таємницю. Але ж знай, що коли б ти зрадив, коли б хоч лбовечком кому пробовкнувся — одно слово твоїх уст про це, — вже воно тобі смерть несе!

Яким. Облиште лякати! Я смерті в вічі заглядав нераз.

Золотницький. Слухай же! Яким Дем'янко він мені такий саме ворог, як і тобі. До мерти ворог!

Яким. І пан добродій хотів би над ним помститися?

Золотницький. Хотів би.

Я к и м. Ну, а я ж вам нащо здався?

З о л о т н и ць к и й. Мені треба рук до помсти.

Я к и м. Тобто: чи не позичу я своїх?

З о л о т н и ць к и й. Твої — руки, моє — золото.

Я к и м. Он як!.. А чи багато золота? Бо знаєте: яка робота, така й плата.

З о л о т н и ць к и й. Я дам тобі цей капшук, — В щому повно грошей. Кідає Якимові капшук на коліна. Це на дорогу. Пойдь у Січ, убий там його, привези мені якісь прикраси, тоді я тобі ще не один такий капшук дам.

Я к и м — бере й зважує капшук на руці. Не один, кажете? А скільки ж?

З о л о т н и ць к и й. Два... три... пять!

Я к и м. Скупенькі ви трохи, пане господарю. Знову важить капшук на руці. Не дуже важкий, — голова козача важча.

З о л о т н и ць к и й. Привези тільки її мені — я тобі десять дам!

Я к и м. Справді?... Гаразд! Несіть же зараз десять капшуків, давайте їх сюди!

З о л о т н и ць к и й. Як то?

Я к и м. Та так! Я вже приїхав із Січі і привіз вам голову козачу.

З о л о т н и ць к и й. Облиш жарти!

Я к и м. Жарти? Я не жартую з своєю кривдою,

і ви це побачите! Що хотів, те вже вчинив... Гетьте з вашими грішми! Не треба мені їх! Кидає гроши Золотницькому, той їх бере.

З о л о т н и ц ь к и й — помовчавши. Так правда? Його вже нема на світі? Прикмети дай мені... Прикмети певні!..

Я к и м. Прикмети та ще й певні!.. Як би ж я знат, що вам їх давати мушу, то може б і придбав... Виймає з-за пояса кинджал. Ну, от зброя в мене його. Цей кинджал — Якимів! Читайте, що на ньому викарбовано — отут-о!

З о л о т н и ц ь к и й — читає „Яким Демченко”. Його кинджал!.. Що ж це ти — з мертвого зняв, чи що? Як же не догадалися, що це ти його?..

Я к и м. Мало як там буває, що не догадуються хто!.. Може Якима Демченка в лісі знайдено з розтятою головою... а всі подумали, що це татарава справила... а не той, хто був йому про людське око приятелем... Може я тоді й кинджал узяв... Я ж приятель йому... Всяке бува...

З о л о т н и ц ь к и й. Так! Так!.. Але ж дай мені впевнитись, дай ще прикмет!

Я к и м. Та скільки ж тобі ще їх? Ну... на голові в його шрам великий був, десь він здобувся... хотісь хотів на той світ його відпровадити, та не добрє вдарив...

Золотицький. А вдруге вже добре вдано? Ха-ха-ха! Оце гаразд!

Яким. Ну, годі вже!.. Буде з тебе! Виходить.

Золотицький — сам. Нарешті! Нема вже нічого на дорозі! Тепер я біля своєї мети близько, так близько!..

Василина Наталя. обійшовши сад, ідуть стежкою.

Золотицький. Василино!

Василина. Що?

Золотицький. Я наважив одружити Яся з Наталею. Наталю, незабаром твоє весілля.

Наталя. Я Яся не люблю і за нього не піду.

Василина. Степане! Вона моя дитина — не твоя.

Золотицький. Годі! Я вже сказав!

Василина. Зо мною мусів порадитись перш, ніж казати.

Золотицький. Моя воля — найліпша порада. Нема чого розпитуватися, коли я так хочу.

Наталя. Я дорбслася... Я не дочка вам... Маю свою волю... Я не хочу... мене ніхто не може присилувати...

Золотицький. Годі, я кажу!.. Іди собі — я маю з твоєю матірю говорити. Наталя виходить.

Золотицький. Надто вимовна і до суперечності скватлива зробилася! А ти ще допомагаєш їй у тому непослухові.

Василина. То не непослух, а то й моя воля!
Я не дозволю своєї дитини за нелюба віддавати!

Золотницький. Коли я велю, — мусить бути їй любий! Не важтесь опір моїй волі і моєму декретові ставити! Знаю теє добре, якого любого па думці маєте, але того вже не побачите ніколи: зогнів у землі! Цей козак, що в нас, убив на герці Якима, як той на Запоріжжя з неволі татарської вірнувся.

Василина. Що ти мовиш?.. Ні, ні, цього не може бути!.. Цьому неправда, ти жартуєш!..

Золотницький. Цьому правда! А коли віри не доймаєш, — волієш сама цього козака запитати. Виходить.

Василина — сама. Запитати? Про що запитати? Як він убивав моого сина?.. Як би ніж йому в серце встремити!.. Яким живий... був живий!.. А тепер уже знов — ні! В друге в мене його відняли! То ж моя дитина єдина!.. За що ж ти, Господи, так мене караєш? І цей душогуб у моїй хаті!.. І батько радіє, що сина вбито? Душогуб приїздить сам до нього і сам йому каже!.. Що ж це? Ой, страшно, страшно це думати!.. Невже?.. Ні, ні, ні!.. Які думки!.. Все поплуталось у голові... А щось мені треба зробити?.. Сама не знаю... Думає, тоді відразу. Ой, знаю! У моїй хаті душогуб, а я не знала б, що мені робити! Це ж воно вже прийшло, те, чого я так

довго дожидалися, сподівалися!.. Прийшло, — і я помощуся.

І в га вбігає.

І в га. Пані, там кобзар прийшов. Каже, коли старі люди, чи козаки — то думу заспіваю, а коли молода молодь, то веселою піснею звеселю... Го споди, як хочеться послухати!.. Я зустріла паніночку, так вона казала, щоб сюди його в сад по-кликати. Покликати ж, пані?

В а с и л и н а. Кого?

І в га. Та кобзаря ж!

В а с и л и н а. Якого кобзаря?

І в га. Та отого ж, що я кажу... Він тепер отут коло хвіртки... Я побіжу покличу. Хоче бігти й спінюється. О, вже паніночка й сама веде.

Увіходять: Наталя, Кобзар, за ними кілька чоловіків челяді; далі ще декото з селян, приходить Яким трохи згодом.

І в га — біжить назустріч кобзареві. Сюди, сюди, лідусю!.. Підводить кобзаря до ослону й садовить його. Василина стойть зараз біля кобзаря. Отут сідайте!

К об з а р — сідаючи. Спасибі тобі, моя ластівочка, що клопочешся старим! Отут мені добре буде співати, і вас, і себе звеселяти.

С т а р а б а б а. От добре! І я пошлухаю якої вешеленької.

І в г а. Може ще й потанцюєте, бабо?

Стара баба. А що ж ти шмієшия. Як була я молодою, то така гарна була... так я тоді танчювала — Гошподи, крашно! Регіт.

Івга. Це, мабуть, було ще за короля Панька, як земля була тонка! До кобзаря. Вельми втомилися, діду? Здалека йдете?

Кобзар. Ні, не дуже... з-під Чигирина, дочко.

Яким. З-під Чигирина, діду? То може ви й казок добрих знаєте казати? Підходить до нього Василиця здригається, почувши Якимів голос.

Кобзар. А знаю, синашу, — чому не знати?.. Та тільки тепер казки все страшні! Он, повідають, у коронного війська з козаками потреба була, баталія.

Дехто з челяді. Ну, то й що, дідусю!.. Що там? Як?

Кобзар. Подужали козаки! Подужали!

Дехто з челяді. Невже? — Хвала Богу — як же саме було? Розкажіть нам, дідусю!

Кобзар. Не відаю, діточки... Чув тільки, що подужали козаки, а як саме було — не знаю. А на-рід скрізь ворушиться, — так хмарою і йде до Хмельницького..

Парубок. Щось дуже кровю пахтить..

Поважний чоловік. Та вже чуть... Без бійки не обійтися...

Стара баба. Ох, лишечко, лишечко! Не

дурно ж у мене жожуляшта курка півнем співала,
— оче ж воно й шталося... я так і вгадувала, що
буде ңещаштя: або пошешть, або голод, або війна.

І в г а. Авжеж, бабо! Так, як той циган, що, —
каже, — в мене три сини та всі три й угадьки: як
скаже один, що буде дощ, а другий, — що сніг,
а третій, — що соняшно, так котрийсь і вгадає.
Сміх, гомонять люди.

К о б з а р — поки люде гомонять, киває на Якима.
А поможи мені, синашу, кобзу пересунути, а то
старий уже став, руки не слухаються... Як Яким
нахиляється над ним, ніби помагаючи йому кобзу пересу-
вати, він йому каже стиха: Батько Хмель іде на горо-
ди... Велить, щоб шаблі напоготові були... Завтра —
до роботи! Голосно. Спасибі тобі, синашу!.. Ну, те-
пер я й заграю.

П о в а ж н и й ч о л о в і к . Та годі вам цокоті-
ти, — ңехай дід грає.

І в г а. От уже й погомоніти не дають!

К о б з а р . Ну, якої ж вам, діточки мої, за-
співати?

І в г а і д е х т о з д і в ч а т . Танцюристої! Ве-
селої, дідусю, заспівайте! А то, бач, — баба тан-
цювати хочутъ!

П о в а ж н и й ч о л о в і к . Ні, діду, — ви краще
нам такої заспівайте, щоб вона нам до серця про-

мовляла... щоб вона про наше горе казала... Поважної!

Чоловік і. Поважної! Поважної!

Кобзар. Так, так, тепер танцюриста не до речі... Дзвонить спершу в струни. тоді співає:

Нема в світі правди, правди не зісь сати!
Що тепер неправда стала раздувати
Уже тепер правда сидить у темниці,
А тая неправда з панами в світлиці;
Уже тепер правда стоїть у порога,
А тая неправда сидить конець стола.
Уже тепер правду ногами топтають,
А тую неправду медом напувають,
А вже тая правда сльозами ридає.
А тая неправда все п'є та гуляє.
Чи ти, ширя право, в темниці умерла.
Що тепер неправда увесь світ замежла?...

Як Кобзар співе, Яким і Наталя стають поруч
і ниніком розмовляють.

Золотницький приходить і дослухається до пісні.

Золотницький. Як смієш ти тут співати,
клятий волоцюго?.. Геть мені звідси зараз!.. Щоб
ніколи цих волоцюг і близько двору не було! Ходя-
ти та дурним хлопам всякими брехнями голови
набивають! До челяді. А ви чого тут позиралися?
Робити, так вас нема, а чорт-зна-чого слухати, так
зараз позбігається! Геть звідси всі!.. І цього ви-
женіть зараз!.. Слуги виводять кобзаря, люди розходя-
ться. Яким виходить. До Василіни: Повинна ти пильнува-
ти, щоб цього не було, а ще сама потурати тому.
Виходить, лишаються самі Василіна і Наталя.

Наталя. Чуєте, мамо, чуєте? Воля!

Василіна. Яка воля? Що ти говориш?

Наталя. Чуєте ж, що кобзар казав: побили наші ляхів, сюди ідуть. Всі до зброї беруться!.. От яку звістку кобзар носить і гасло подає, щоб усі повставали! Ой, мамочко!.. Кідається до Василіни, обнімає її, цілує й вибігає.

Василіна — сама. Що вона казала? Гасло подає? Кому? Чи не цьому душогубові? Бо я чула, як кобзар йому нишком... Що він йому казав?... „Беріться за ножі... Напоготові будьте”... До чого не? Якесь душогубче діло... А, дотгадалась! Це ж ті бунтівники... Мовчить. Ось де помста! Ти вбив моого сина, ти влився його кровю!.. Ну, так кров же за кров!.. Одне слово тим — і ти на шибениці півиснеш! Тепер уже нікого не вбиватимеш!

Вибігає.

Завіса.

ТРЕТЬЯ ДІЯ.

Світлиця та, що в першій дії.

І в га — сама, в хаті прибирає. І, Господи, який недобрий пан! Кобзаря, нещасного старця, — і того прогнав! А так хотілося потанцовувати!.. Боже ж, як люблю танці!.. Як заграє музика, то так би!.. Як то кажуть, за танці й батька б oddala!.. Шкода, що нема батька, то нікого й давати!.. А нудно жити самій, — хоча б який козак посватав!.. Коли ж тільки Мусій і вязне! А гарного нема. А я вередлива: як не гарного, то й ніякого!.. Та ще якби й молодого!.. Страх люблю молодих!.. Приспівує:

А вже ж мені не хочеться
З старим дідом морочиться.
Коли б мене молодий, молодий,
Хоч по хаті поводив, поводив!

Мусій зазирає спершу в двері.

Мусій — увіходить. А ось я поводжу!

І в га. Хіба ти молодий?

Мусій. А то ж ні?

І в га. А порохня ж із тебе не сиплеться?

Мусій. Яка бо ти, Івго!.. Я до тебе щирим серцем, а ти все глузуєш. А я б тебе посватав.

І в г а. Ох лишечко: він би й посватав, так вона сватати не дається!

М у с і й. Вийди сьогодні ввечорі, — хоч поговоримо. Я гостинців принесу.

І в г а. Авжеж вийду! Тільки нехай учора, серед чоці, саме опівдні: у Спасівку на льоду.

М у с і й. Та ну бо! Хоче її обняти.

І в г а. А тпрусь!.. Мені треба йти!.. Гукає в двері з боку. Паничу до вас Мусій прийшов. Вибігає.

Я съ — увіходить. Чого тобі?

М у с і й Та ні, це я не до вас... а, сказати, до пана...

Я съ. Нема його тут, десь на дворі.

М у с і й. То я й піду. Виходить.

Я съ — сам. От дивлюсь я, дивлюсь, — ніяк не любить мене Наталя!.. Я їй і так, і сяк, а вона — ніяк!.. Хоч би вже батько звелів їй покохати мене, уже ж його повинна вона послухати!..

Н а т а л я проходить через світлицю.

Я съ. Де це ти ходиш, Наталю? Я тебе шукав.

Н а т а л я. Нащо я тобі здалась?

Я съ. Як то нашо? Ти ж уже моя тепер, Наталю!

Н а т а л я. Твоя? Не діждеш!

Я съ. Батько казав, що скоро й весілля наше,

Н а т а л я. Мене на ньому не буде.

Я съ. Не прийдеш сама, так силоміць приведуть. Хоче її поцілувати.

Наталя. Геть навісний!.. Відпихає його. Я тебе не люблю і любити ніколи не буду. В мене своя воля, і нікому я тієї волі не віддам на поталу.

Я съ. Своя воля є тільки в шляхтича, у хлопів її немає.

Наталя. Брехня щляхетська!..

Золотницький увіходить.

Я съ. Маєте, тату! Наталя мало не плює на мене, каже, що й повік не буде, щоб вона мені жінкою була. Ви їй звеліть, тату, щоб вона так на мене не казала.

Золотницький. От як я закину її в льох, так вона мені іншої заспіває!

• Наталя. Ліпший льох, ніж нелюб. Виходить у двері просто.

Я съ.. Отак, як бачите, тату!

Золотницький. Згодом!.. Тепер мені не до того. Іди собі! Ясь виходить праворуч.

Золотницький — сам. Новий клопіт, нова непевність!.. Убив його він, чи же вбив? Дурить мене, чи правду каже?.. Наче й так говорить, і щось непевне в його мові... Затримаю його в себе ще два-три дні, а може довідаюся — випитаю або допильчу.. А тут іще ці звістки про Хмельницького .. О, як би я міг усіх своїх хлопів на ланцюги

і прикувати — як псов, як звірів, бо справді це звірі!
Горе, що нє можня річ! А то б заскавучали вони
в мене на припоні!

Мартин — увіходить. Пане!

Золотницький. Чого?

Мартин. Недобра новина: хлопи неспокійні
стали. Учора, як ласкавий пан на них нагримав, то
я думав, що сьогодні ліпше буде. Де там!.. Ще
гірше!.. Кажуть: не довго вже знущатиметься з нас,
бо вже Хмельницький побив ляхів, то скоро й тут
буде. Тоді, кажуть, і вам, ляцьким полигачам, нє
минеться.

Золотницький. Хлоп сміє проти пана такі
слова казати! Ну, так будуть же вони труситися від
самої згадки про мої кари! Хто це каже?

Мартин. Та всі. А найбільший привід отой
Грицько дає. Тільки він це ще сам вимудрував:
хтось мабуть ходить та вісти пускає... нарід під-
бурює. А чутка така, що вже по деяких селах хло-
пи за коси та списи взялися.

Золотницький. Пильний!.. Скоро хто що
посмів би вчинити — на шибеницю! Піди зараз
Грицька до вязниці забери!

Мартин. Та я вже й так його забрав... І в хаті
в юного потрусиш та й найдшов у стрісі оці клюги
списові — аж три. Показує гострі кінці списів.

Золотницький. Так он уже до чого підле

хлощество береться! Наливайків та Остряниць ізгадують!.. Так я їм іншим способом їх нагадаю!..
Де він?

Мартин. У дворі. Та тільки диво: панночка побачила його та так упадає коло нього...

Золотницький. Сюди його!

Мартин — відхиляючи двері. А ведіть його сюди.

Мусій та Ничипір уводять ізвязаного Грицька і стають біля порога. Наталя йде за ними.

Золотницький до Грицька, / показуючи на клюги списові. Це що? Грицько мовчить. Чого ж ти мовчиш? Говори!

Грицько. Хіба не знаєте? Самі ж бачите, що воно.

Золотницький. Нащо ж це?

Грицько. Свиней мабуть колоти..

Мусій. Свиней колоти? Сторія!.. А я думав, що таке тільки на людей роблять.

Грицько. Не на людей... на таких свиней, як ти та він. Киває на Мартина.

Золотницький. А хто ж тебе цього навчив? Хто тебе навчив такі зухвалі слова проти пана виповідати?

Грицько. Сам не дурний... Та ще ваші канчукі навчили.

Мусій. О, він, пане, мудрий на вигадки...

язик у нього як бритва гострий. Я його веду та и кажу йому: ти б, кажу, так ще робив, бо пан гніватиметься. А він мені: „Начхатъ мені, каже, на твого пана! Він таке падло, як і ти”.

Золотницький. Мовчи, йолопе!.. До Грицька. А ти кажи: хто вас навчає, підбурює до такого?

Грицько. Вітер у полі.

Золотницький. Візьми його, Мартине! Розмовся з ним розпеченим залізом та батогом.

Мартич. О, залізо як припече, то зараз моторніший на язик учиниться... Ге-ге-ге!.. Я це вже добре знаю. До Грицька. Ходім, голубчику, я тебе погрію!

Грицько. То що? Печіть!.. Нічого не випечете!

Наталя — до Золотницького. Не мучте людей! Нащо ви їх мучите!.. У нього діти малі.

Золотницький. Смієш ти?..

Наталя. Бог вас покарає!

Грицько. Не поможе вже ваша оборона, панночко. Нас Бог оборонить!

Золотницький. Ведіть його!.. До Натали. А з тобою я ще розмовлюся!

Виходить сам, за ним слуги виводять Грицька.

Наталя сама. Душогуб!.. Кат!.. Господи! Та коли ж буде кінець цим мужам?!.. Бачити це і не мати сили боронити!.. Терпіти та плакати!.. Ні, ні,

я не хочу плакати! Яким увіходить. Чуєш, братіку? Ось саме чоловіка на мордування взяли... Грицька... списи в нього найдено.

Яким — хапаючись за шаблю. Грицька? Це ж наш! Треба оборонити... Схаменувшись. Ні, ні, не можна ще!.. Сумно. Мусить терпіти до завтра... Завтра й сюди сягне наша хвиля... Завтра й він буде вільний.

Наталя. О, хоч би швидше це завтра!.. Як ти про це кажеш, то аж рветься душа моя на волю!.. Коли не пощастиТЬ нам, то й мені годі жити!.. Або твоя, або нічия!.. Або вільна, або мертвa!

Яким — пригортає її. Серце моє! І в неволі ту-рецьки, повертаючи веслами на галері і серед степів запорозьких, і в поході військовому, — скрізь ти мені ясною зіркою любою світила-сяла!.. Згадував наші літа дитячі, любі, наше дитяче ко-хання чисте... згадував, як я приїздив додому з ки-ївської школи... а ти мене зустрічала — маленька дівчинка... Все в мене згинуло: батька вбили, мати за ворога заміж пішла — тільки ти, ти сама зоста-валася єдиною надією... І коли б не ти, минув би я тепер цю господу... Тільки згадка про тебе на-дила мене сюди якоюсь таємною принадою!.. І не одурила надія!..

Наталя — одхиляється. Тихше — йдуть. Від-ходить.

Входять Золотницький і Мартин.

Золотницький. Що ж він каже?

Мартин. Нічого! Мовчить, запекла душа. Я йому вже й спинку батіжком полоскотав... і так іще його потрусив, — а він усе юнічого не каже... Іноді тільки загарчить: Страйвайте! Це вам не минеться!"

Золотницький. Дай йому ще палу, — аж поки признається.

Мартин. А може б ми його на шибеницю зберегли? Бо це, пане, добра б наука іншим була... наочна наука... А коли йому зараз іще палу дати, то глядіть, щоб клятий хлоп не гигнув. Може б так: хай сьогодні спочине, а завтра знов.

Золотницький. Ну, роби як знаєш!.. Аби добув з нього що треба... Іди!

Мартин — повертається і хоче йти, але зазирнувши у вікно: О, чого це до нас у двір вояки прийшли?

Наталя. Вояки?!

Яким — хапаючись за шаблю. Вояки!.. Схаменувши. Ну, так що? Нехай собі йдуть, коли їм треба.

Золотницький. Чого це ви так налякалися? До Якима, пильно на нього дивлячись. І ти, козаче, чого дуже стрепенувся? Мартине, піди довідайся, чого їм треба. Мартин хоче йти.

Василіна, а за нею польські вояки.

Василіна — показуючи на Якима. Ось він! Ось бунтівник! Беріть його!

Наталя. Мамо, що ви робите?!

Василина — до вояків. Чого ж ви стали?..
Беріть його!.. Він бунтівник!.. Я сама чула, я сама
свідчитиму!

Вояки — хочуть брати Якима. А ну, бери його,
бери!

Яким — добуває шаблю. Гетьте, бо зараз кровю
запахне! Підходь, хто хоче смерті в вічі зазирнути!

Василина. Невже ви такі боязькі, що всі
одного боїтесь?

Наталя. Мамо, не робіть цього!.. Не робіть!..

Василина. Беріть його, — він од Хмель-
ницького присланий!

Наталя. Мамо! Це ж син ваш!..

Василина. Син?.. У мене нема сина, — його
вбив цей душогуб!

Наталя. Мамо, це син ваш Яким!

Василина — придивляється до Якима, непевним
голосом. Не може цього бути!.. Я свого сина люби-
ла... Я його не зрадила б...

Яким. Любили ви, мамо свого сина і задля
пімсти грішної — зрадили.

Василина — несамовито скрикує і кидається до
Якима. Сину мій єдиний, це ж ти!.. Якимочку, це ж
ти!.. Ой, Боже, що ж я наробила! Припадає до Якима.

Вояки — в цю мить хапають Якима ззаду. По-
павсь!

Василина вириває його. Гетьте! Гетьте, не чіпайте! Це ж син мій! Вояки її відпихають.

Золотницький — до вояків. Що вам сказано, — те правда. Це бунтівник, від Хмельницького присланий народ підбурювати. Беріть його! Тільки не ведіть на село. Там така вязниця, що зараз із неї можна втекти. У мене є добра скованка. Туди його посадіть, поки шибеницю наготуємо. Мартине, відведи їх!

Яким. Прощавайте, мамо! Прощавай, моя сестро й моя кохана! До Золотницького. А ти, кате, — убив батька, вбиваєш сина, — але ж бережись!.. Засяла вже й нам зірка з неба!.. Ще трохи — і матимеш ти й усі такі, як ти, відплату за знушення з безщасного народу! Так, я бунтівник! Але тисячі, сотні тисячів бунтівників таких повстануть і страшною грозою ввесь край струсне — і впаде ваша неправедна сила!

Золотницький. А поки не впала, — моя з тобою воля! Ведіть його! Вояки виводять Якима.

Василина — кидається за ним. Сину!.. Падає непритомна.

Завіса

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Частина двору Золотницького. Спереду вязниця: мала камянічка, вікном з гратками до глядачів, а двері з лівого боку від глядачів. Позаду вязниці, через усю сцену з лівого до правого боку, тин з перелазом; перелаз по лівий бік вязниці.

За тином шлях.

Мусій та Ничипір, вартові, сидять на камені, під вікном біля вязниці. Народ шляхом проходить з роботи вертаючись, — хто з лопатою на плечах, хто з іншим струменем до весняної роботи.

Йде двоє чоловіків.

Чоловік 1. Хай йому всячина! Втомуївся!

Чоловік 2. Ну, вже й підгонив сьогодні до роботи клятий Мартин! Проходять.

Мусій. Усе жацього Мартина почитують. Мабуть люблять: добрий чоловік.

Ничипір. Атож.. Бог не візьме, а чорт ізлякається.

Троє дівчат.

Дівчина 1. Ходіть, ходіть швидше, сестрички! Від своїх відбилися...

Дівчина 2. А що хіба?

Дівчина 1. Бо саме тут отой клятий панич Ясь дівчат переймає.

Дівчина 3. Мене як піймав раз отут саме,
то ледве втекла.

Дівчина 2. Так і справді ходіть швидше.

Мусій. Не до вподоби панське заличення!
бояться, щоб колиски в хаті не завелися.

Ничипір. А хіба й не бувало?

Чоловік 3-й проходить з лопатою.

Чоловік. А кого це ви тут бережете?

Ничипір. Кого ж там? Вязня.

Чоловік. Якого?

Ничипір. Такого, що звязано.

Чоловік. Та за що ж його звязано?

Ничипір. За руки.

Чоловік. Та через що ж його звязано?

Ничипір. Через те, що втікає.

Мусій. Щоб не бунтувався!.. А то взяв та й збунтувався.

Чоловік. А ви вже й запакували!

Мусій. Коли ж ізвелено.

Чоловік. Ще б пак!.. А ви й раді панськими писами бути. Проходить.

Ничипір. Біда панщину відбувати! Пан на-гаєм пимага, а люди язиками дошкують...

Мусій. Е, батіг дошкульніший за язик... мусимо панові догоджати, бо не помилує.

Ничипір. Де вже там помилує!.. Родича, пасинка та й того не помилував!

Здалека ледве чути спів.

Мусій. Нехай не бунтується!

Ничипір. Може б і ти збунтуваєшся, та боїшся.

Мусій. Ге! чого б то чоловік не схотів!.. А цить, — мов щось співа... Прислухаються. Чути, як люди йдучи гуртом, співають*):

Ой, Боже, Боже, зглянься над нами,
Зглянься з високого неба!

Та пошли, Боже, нам нещасливим,
Змученим нам чого треба!

двічі

Гей, щоб устало та в Україні
Знову козацька сила,

Та щоб неволю воля могуча,
Воля ясна подоліла!

двічі

Мартин почувши пісню, прибігає з канчуком.

Мартин. А ви знову співати про волю? От я вам дам волі оцим канчуком! Бач, якої виспівують!.. Ішло б собі мовчки, погане мурло, додому та, як свиня, залізло б у свій барліг та й хропло б, поки на панщину поженуть.

Дехто з людей. Ну, цього вже не буде!..
Сам ти панська свиня!

Мартин. Ах ти іродів вишварку!.. До чого розпустився нарід!.. Що хоче, те й співає, що хоче, те й говорить, — скоро й робити почне, що сам ісхоче!

Дехто з людей. А то ні? Почне!.. Тоді вже

---

*) На той же голос, що „Гей не дивуйтесь, добрі люде”.

тебе, панського пса, на ретязі коло воріт припнено, — то там уже й будеш брехати! Виходять, співаючи знов:

Та щоб ніволю воля могуча,
Воля ясна подоліла!

Мартин — розлютований, силкуючися перекричати пісню. О, прокляте хамство!.. Я ж вам одячу!.. Я на вас пана наведу!.. Цього ще й не чувано!.. Що це з чими зробилося? Це все мабуть отой бунтівник — показує на вязницю — їх направляв! Перелазить через перелаз і йде до вартових. А ви ж.. чи добре бережете того харциза?

Мусій. Та добре!.. Тільки ти пошли кого на зміну, щоб хоч перед світом заснути.

Мартин. Чортяка вас не візьме, коли й не поспите ніч! Уранці й перемінять вас, а тепер нема кому.

Мусій. Так хоч повечеряти ж пусті, а то як же його, не ївши.

Мартин. Не подохнете!.. Сиди тут!.. Принесуть, то й повечеряете. Підходить до віконечка. А що, сидиш?.. Чуеш?.. Гей, ти там!.. Чого ж не відказуєш, коли тебе питают?

Яким і в голос — із вязниці. Чого тобі треба?

Мартин. Коли кличу, так озивайсь! Треба знати, чи цілий... Що, добре сидіти?.. Попався, єовчику-братіку!.. Тепер не вискочиш!.. Чого ж

мовчиш?.. Набалакайся сьогодні, бо завтра не дозведеться багато говорити, як язики на шибеници висолопиш!.. Мовчиш?.. Ну й кат тебе бери!.. До варти. Глядіть же, щоб цілий був, а то шкури з вас обох поздираю! Чуєте?

Мусій. Та чуємо вже!.. Не позакладало!.. І самі знаємо, що треба берегти. А ти краще вечеряти швидше присилай!

Мартин. Постпієте!.. Нечистий вас не візьме! Виходить.

Мусій. Ну й чоловік!.. До кожного чіпляється, як той репях. Розлютувався за пісню, а на нас напався.

Ничипір. Як вовк голодний лютий... А он Івга біжить.

Мусій. Біжить, та нічого не несе.

Івга — приходить із лівого боку.

Мусій. А де ж твоя вечера? Хіба тобі не казав Мартин?

Івга. Найшов великого пана Мартина!.. Ще яйому з вечерею буду носиться! Нехай Ничипір піде та й візьме.

Ничипір. Звелено не ходити.

Івга. Не побачить Мартин, бо вже подався на село. Піди та й візьми, — там Гапка дастъ. А то б пішли вдвох та й повечеряли. Хіба він утече? Він же замкнений.

Мусій. Е, ні, не можна, голубко! Нехай уже краще Ничипір іде по вечерю, а я зостанусь. Іди бо, Ничипоре!

Ничипір. Як іти, то йти. Іде.

Мусій. А ти ж Івго, не тікай, постій зо мною хоч трішечки.

Івга. Бач, який моторний!.. Що ж ти мені кататимеш? Тут ніяк говорити, бо отой — показує на вязницю — все чує, а може й бачить. Ходім отуди, трохи віддалік!

Мусій. Не можна мені кинути варти.

Івга. Бач, який!.. А я хотіла сьогодні до тебе в сад вийти. Приходь!

Мусій. Е, ні, не можна, ніяк не можна!

Івга. Приходь, Мусієчку, голубчику, любий! Бач, який ти недобрий: не слухаєшся мене, не хочеш прийти!

Мусій. Та я б на крилах радий летіти, так коли ж Мартин сказав, що й шкуру здере, коли що тее... Ніяк не можна!

Івга. Ну, то йди хоч зараз на одну хвилину, — я щось маю тобі казати.

Мусій. Та кажи тут!

Івга. Сказала, що не буду тут!.. Ходім!

Тягне його.

Мусій. Ну й швидка з тебе! Нічого не вдієш!

Виходить з Івхою праворуч.

Наталя вбігає, озираючись, і підбігає до віконця.

Наталя. Якиме! Якимочку!.. Чи ти чуеш?

Яким — визираючи в віконце. Хто там?.. Де це ти взялася?

Наталя. На хвилинку... щоб не побачили... Я вблагала Івгу, щоб одвела вартових... Є в тебе зброя?

Яким. Нема, повіднімали.

Наталя — виймає з під керсетки зброю. На пістоля... кинджал...

Яким. Спасибі, серце! Тепер живий у руки не дамся!

Наталя. Страйвай!.. Не на те я тобі це дала. А гроші є в тебе?

Яким. І гроші забрано.

Наталя. На їй грошей! Дає. Пошли вартового купити горілки... Обидва з чаркою не розминаються... Хай напояться, поки поснуть, тоді я прийду... ключа я вкраду... відімкну... Випущу і ждатиму, — будь з козаками завтра.

Яким. Ні, тікаймо вдвох.

Наталя. Не можна... Я тільки забарю тебе.

Яким. Я не хочу тебе кидати.

Наталя. Я не допушту з собою нічого зробити, а тобі тільки заваджатиму. За ніч добіжиш до своїх?

Я к и м. Як сонечко зійде — вже тут буду.

Н а т а л я. Ждатиму... Чи не треба ще чого зробити?

Я к и м. Коня треба. Будуть гони, а без коней далеко не втечеш. Не можна мого вороного винести?

Н а т а л я. Кінницю замикають і варта коло неї. Ніяк не можна.

Я к и м. Так збігай до Панька Галабурди, — це наш... Він зробить... Хай кінь буде напоготові під гаем, — він знає де...

Н а т а л я. Добре, все зроблю... Чути, що десь там Івга кахикає. Івга озивається, — треба йти... Жди!

Виходить.

Я к и м. Ждатиму, мое серце дороге!

Я к и м — сам. От дівчина!.. і в голову не клав, що вона така смілива! Ну, тепер веселіше зробилось, — наче так, що я вже й не замкнений у цій скрині. А яка ж і люба Наталя! Співає стиха:

Дівчино кохана, здорована була!

Чи ще ж ти на мене та не забула?

Приіхав до тебе, — Бог тебе знає,

Чи твоє серденько мене кохає...

Н и ч и п і р приходить з вечерею.

Н и ч и п і р. Не співай!

Я к и м. Чому?

Ничипір. Бо не можна?
Яким. Та чом же не можна?
Ничипір. Бо заборонено.
Яким. Та через віщо ж заборонено?
Ничипір. Через те, що... не велено... Подумавши. Може ти кого викликаєш піснею.
Яким. Чи ба! А я таки й справді викликаю.
Ось слухай! Співає голосно:

Сонце низенько, вечір близенько.
Вийди до мене, мое серденько!
Ой, вийди, вийди та не барися,
Мое серденько, розвеселися!...

Мусій з Івгою приходять.
Яким. От бачиш, і почула дівчина та й прийшла, а ти не давав співати.

Івга. Прийшла та не до тебе. Бережть лишиого добре, щоб до якої дівчини не втік. Виходить.

Мусій. Не втече!.. Що це ти, козаче, так розвеселився? І ні гадки про те, що, може, завтра пятами до зечлі не доставатимеш?

Яким. Раз мати родила, — раз і змиряті! Наш брат козак із тією сухореброю за панібрата! А що, чи й мені вечеряти дано?

Ничипір. Дано... На!

Подає в віконце вечерю.

Яким. От добрі люди: хоч і вішають, а проте з голоду пропасти не дають. І випити ж є?

Ничипір — похмуро. Не знать що вигадує!
Де там його візьмеш!

Мусій. Нема тут, братіку, того!.. Будемо й так.

Яким. Хіба не любиш?

Мусій. Ге!.. Та де ж її візьмеш?

Ничипір. Якби ж чоловік мав...

Яким. А як я зроблю, що матимем?

Ничипір. А хіба ти характерник?

Яким. А то ні? Як ісоччу, так горілка і вролиться. Справді, хлопці: є в мене трохи грошенят, то нехай котрий із вас до жида збігає в корчму та візьме пляшок зо дві оковитої. Одна мені, а друга вам. Бо я відразу всю вихилю.

Мусій. Невже? Ото пе!

Яким. Так нате гроші, хлопці. Дає.

Мусій — беручи гроші. Та страшно... як би так довідалися...

Яким. Вже темно: ніхто не побачить.

Ничипір — глянувши вгору. Та воно й справді, Мусію, темно.

Мусій. Як темно, то й темно... Сиди ж ти, Ничипоре, тут, а я швиденько збігаю. Іде швидко через перелаз.

Яким. От і добре — погріємося. А то може холодна ніч буде.

Ничипір. А може... Сідає й розвязуєвечерю.

Ану, глянути, що тут принесено? Борщ. Бере ложку і коштує. Такий, що хоч собаці вилий... так і той не їстиме... Кладе ложку. Ні, таки й справді без чарки ще обійдешся! Мовчить. А ти ж, козаче, по далеких світах бував?

Яким. Бував.

Ничипір. А де?

Яким. І на Січі був, і в турецькій неволі був.

Ничипір. І турків бачив?

Яким. Бачив.

Ничипір. Ото вже мабуть багато там нечистої сили.

Яким. Чого?

Ничипір. Нечистої сили... Бо, звісно, де віра бусурменська, то там уже тієї погані стільки наплодиться, що й...

Яким. А ти, дядьку, хіба боїшся нечистої сили?

Ничипір. А хіба ж і не страшно? Нечиста сила на все підводить. Чи випив там чоловік чарку чи не випив, а вже воно тебе втириє у калюжу.

Мусій — із двома пляшками. От вам і є добро. Подає одну пляшку Якимові. На ж, козаче.. А ця, кажеш, нам?

Яким. Вам, і вам, братіки! Пийте на здоров'я!

Ничипір. Давай же вечеряті! Сідають і бе-

рутися до вечері. Наливають і п'ють, приказуючи: Будьмо здорові!

Яким. А що добра? Ця мабуть добріша трохи від борщу?

Ничипір. А мабуть... Мусій і Ничипір раз-у-раз п'ють, розмовляючи.

Мусій — До Якима. А ти ж, козаче, п'єш?

Яким. Такого добра не пити! Коли вже й той дядько п'є, — не боїться, що й нечиста сила в калюжу затаска.

Ничипір. Бо тепер калюж нема... А ти не смійся, бо я нечистого так бачив, як от тебе бачу або Мусія..

Яким. Та як же ти його бачив?

Ничипір. А так... Ішов од кума... на християнських був...

Яким. Та й добре вкинув тієї ледащиці, оковитки?

Ничипір. Що випили, то правда, а що добре, то ні, бо саме так, як треба, саме посередині... Ішов я від кума, а вже була ніч... От я йду... Йду та й іду, коли дивлюсь, аж я вже не вулицею йду, а городами... Ну йду та йду, коли дивлюсь, — аж воно на тину й сидить...

Яким. Що сидить?

Ничипір. Нечиста сила.

Мусій. Невже? та яка ж вона?

Ничипір. Та яка ж там іще? Така, як нечиста сила буває... так на тину маячить... Це ж, думаю, воно мене завести хоче. Страйвай же, думаю, — я тебе навчу, як із християнської душі глузувати! Та, ціпок у руках добре держачи, іду та й іду та й іду...

Мусій. Та куди ж ти йдеш?

Ничипір. Та за ним же. Підходжу до нього... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі... далі...

Мусій. Та куди ж ти йдеш?

Ничипір. Та за ним же. Підходжу до нього... А воно все далі, і я все далі, далі, далі... Так усе далі... далі...

Мусій. Ну, та що ж там іще було? Що ж усе далі та далі!

Ничипір — байдужно. А далі вже й нічого.

Мусій. Як то нічого? А де ж нечиста сила поділася?

Ничипір. А хто його зна, де вона поділася. Так ураз її й не стало.

Мусій. Ну, а ти ж що?

Ничипір. Та що? Стою та й дивлюсь.

Мусій. Та на що ж ти дивишся?

Ничипір. Та що нічого нема.

Мусій. Ну, а тоді ж що?

Ничипір. Та що? Нічого... Вибраєся з го-
родів та й пішов додому.

Мусій. Отакої! Я думав, що йому щось стра-
шне трапилось, аж він... Де ж той нечистий, коли
ти його не бачив.

Ничипір. Хоч не бачив, так він там був...
Бо не дурно ж мене по городах водило.

Мусій. Ге! Ка-зна-що!.. А ти знаєш, що я
тобі казатиму?

Ничипір. Знаю.

Мусій. Догадавсь?

Ничипір. Який біс!

Мусій. Який же бо ти недогадливий! Хіба ти
не бачиш, що в пляшці вже нічого немає? Показує
порожню пляшку.

Ничипір — бере її дивиться. Тепер так уже її я
догадавсь.

Яким. У мене ще багато є, всього не поду-
жаю. Нате хлопці! Подає пляшку.

Мусій. Ге! Та ти, гляди, чи її пив... А казав —
усю враз хильну... То нам більше буде. Пьють.
Ні, воно її у цій пляшці не погане. Отепер уже
я так, що її співатиму.

Ничипір — пияй. Цить Мусію! Бо як пан
псчує...

Мусій. Якого там він чорта почує... Він спить.
А я не видержу! Співає.

Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком...

Ничипір. Цить бо!

Мусій. Не перепиняй, бо я того ненавиджу!

Ничипір. Ну, так ти собі співай, а я спа-
тиму. Лягає й спить.

Мусій. Спи! Співає.

Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком,
А дівчина з часником,
А цибуля з козаком...

Ні, не так!.. Дівчина з козаком, а не цибуля!..

Цибуля дивується,
Як хороше танцюється...

Танцюється?.. От їй-бо й мені хочеться танцю-
вати! Далебі потанцюю! Хоче встати й падає. Невже ж
таки ти, Мусіечку, і не встоїш? Який же бо ти
дурний, як я на тебе гляну! Мабуть таки ти й роду
дурного!.. Співає.

I ти дурний, і я дурний,
I я дурний, і ти дурний...

А хіба ж є така пісня?.. Чорт має!.. А коли
чорт має, — то ти — до віконця кулаком свариться —
сиди мені та мовчки та не втікай, а я буду спати.
Грізно. Чуєш? Ласково. Чого ти там, мій голубе, не
озиваєшся? Сердито. Падлюка ти, як я на тебе гляну!
До нього добрий чоловік добрим словом гомо-

нить, а він не озивається! Хіба заснув?.. Ну й спи!
Ничипір спить, і пан спить, і Мартин спить, і я спатиму, і всі спатимем!.. Лягає головою на каменюку.
Стонадцять би тобі копиць чортів із рогами, — як же й твердо спати! Засипає.

Яким — визирає в віконце. Гей ви, хлопці!..
Поснули вже?.. Спіть!

Наталя підходить швидко й обережно до віконця.

Яким. Хто це?

Наталя. Чш! Це я, Якимочку. Іде до дверей і починає їх одмикати. Замок брязнув здоровово.

Мусій — прокинувшись. Га? Що? Прислухається. Наталя тимчасом одмикає двері, Яким виходить. Побачивши відчинені двері. Страйвай!.. Це ж іще що? Хитаючись, устає й гукає. Рятуйте!.. Тікає!.. Агов!.. Хоче йти.

Наталя. Тікай, поки я його загаю.. швидше!.. Швидше!.. Приходь взвіволяти мене!

Яким. Удвоє ходім!

Наталя. Не можна... доженуть... обое пропадемо... Я їх тут забарю поки... Тікай!

Яким. Завтра взвіволю тебе. Зникає в темряві.

Мусій — халає Наталю. Страйвай!.. Не втечеш!.. Гей сюди! Пхає її до вязниці й зачиняє двері. Ничипоре!.. Ничипоре!.. Спиш бісова личино, а тут он що діється!.. Ничипоре!

Ничипір — із просоння. Га? Що?

М у с і й. Га! Що!.. Вязень утік був, поки ти спав...

Н и ч и п і р. Утік? Устає.

М у с і й. Не втік, бо я його піймав та й укинув назад до вязниці.

Н и ч и п і р. Ну, так чого ж ти й репетуєш?

М у с і й. Того... того, що я тобі велю — не спи!..

Н и ч и п і р. Що? Може нечиста сила?!

З а в і с а.

ПЯТА ДІЯ.

Світлиця в Золотицького та, що в першій дії.

З о л о т н и ц ь к и й — сам ходить по хаті. Казатимуть, що я немилосердний, що пасинка свого до смерти привів. Нехай! А я казатиму, що добро Речі Посполитої мені над усе найвище. Для цього я нашів'ть родича на кару віддати мусів. Багато можна добрих слів знайти, щоб дурням очі замазати.

М у с і й та Н и ч и п і р увіходять і стають біля порога.

З о л о т н и ц ь к и й. Чого вам треба?.. Вязень цілий?

М у с і й. Та він цілий, пане, — чого ж йому не цілому бути?

З о л о т н и ц ь к и й. Чого ж вам треба?

М у с і й. Чудасія, пане...

З о л о т н и ц ь к и й. Яка чудасія?

Н и ч и п і р. Нечиста сила.

З о л о т н и ц ь к и й. Яка нечиста сила, йолопе?.. Де зви її бачили?

. М у с і й. Біля себе, пане, бачили: як перед нами стоїте, так і вонза перед нами стояла.

Н и ч и п і р. Так і стояла!

Мусій. От я вам зараз таки все й розкажу, пане. Стоїмо ми на варті біля вязниці та й пильнуємо вязня... Стояли, стояли, а далі й посідали... Посідали, люльки позапалювали та й куримо. Куримо собі та й куримо і вже давно воно діється, а ми все куримо...

Золотницький. Не патякай багато, го-
в'ери про діло!

Мусій. Ну, так ото ж і кажу, — сидимо ми собі та куримо... І ні трохи не спимо, а так собі сидимо та й куримо...

Ничипір. Сидимо та й куримо...

Мусій. Коли я чую, аж коло дверей щось — брязь!.. брязь!.. Це ж, думаю, вязень добувається. Зирк, а він уже на порозі. Тут я зараз ісхватився, де мій ісон дівся...

Золотницький. Заснули і вязня випустили? Утік?.. Кажи!

Мусій. Ге, пане! Якби втік, то то б не диво було, а то...

Ничипір. Нечиста сила..

Мусій. Я зараз кинувся до його, знову до вязниці впхнув, замкнув... Тут люди позбігалися... Погомоніли ми та й стали берегти вязницю та й берегли до ранку..

Ничипір. До самісінького ранку...

Мартин увіходить.

Мусій. А вранці вже, як Остап та Хведір прийшли на зміну, я йдучи, та зирк до вязниці в віконце... Як глянули, то так уже й побачили, що це нечиста сила.

Ничипір. Вона, нестеменно вона.

Мусій. Бо дивимось, аж то не наш вязень, а щось неподобне.

Ничипір. Неподобне!..

Золотницький. Хами прокляті!.. Ви його випустили?!

Мусій. Де там, пане, випустили!.. Ми його так туди і впхали. Так що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до вязниці, то це вже не був там козак, а дівчина стала...

Ничипір. Дівчина... або може й сам нечистий у дівочому образі.

Золотницький. Яка дівчина?

Мусій. Ге, страшно й казати, бо ще як убреєшся!.. Ми її привели, то нехай уже пан сам гляне: чи то таки вона, чи може... хто його знає що...

Золотницький. Веди сюди!.. Хутко!..

Мусій — одчинивши двері, гукає: Давайте її сюди хутко!

Двоє людей уводять Наталю.

Золотницький. Наталя?!

Мусій. О, дивись! Та це справді панночка!

Ничипір. Хоч і панночка, та таки й не без нечистого.

Золотницький. Як ти там опинилася?

Наталя. Взяла ключ, одімкнула... Яким утік а я лишилася...

Золотницький — до тих, що Наталю привели. Візьміть їх — покажує на Мусія та Ничипора — і вкиньте до тії вязниці, де бунтівник сидів.

Мусій та Ничипір — падаючи навколошки. Паночку! Змилосердіться!

Золотницький. Геть! Ведіть їх! Люди тягнуть Мусія та Ничипора.

Ясь увіходить з бокових дверей.

Золотницький — до Мартина. Пошли вершників!.. Мерщій!.. Нехай утікача шукають по всіх шляхах і по лісах!.. Щоб без нього не вертались!..

Мартин. Слухаю пана. Виходить.

Золотницький — до Наталі. Як сміла ти це зробити?

Наталя. А як же б я цього не зробила? Я ж брата визволяла?

Золотницький. Закину тебе в темницю і доти там держатиму, аж поки навчу коритися.

Наталя. Не навчиш!.. Скоро прийде він і визволить мене.

Золотницький. Визволить?.. Ясю! Сьо-

годні ти звінчаєшся з нею... зараз!.. Сьогодні й ве-
сілля...

Наталя. Я не люблю його... дружиною йому
не буду... Коли батько своєму синові добра зичить,
— хай не занапащає йому життя!..

Золотицький. Дурниця!.. Ясю! Чув, що
я казав?

Ясь. Та як же це тату, — нині вже й весілля...
не по закону... ні сватання не було, нічого...

Золотицький. Час такий, що не до
цього!

Мартин увіходить.

Золотицький — до Мартина. Післав?

Мартин. Порозілав, ласкавий пане, на всі
шляхи й стежки.

Золотицький. Страйвай! Відчиняє двері
в другу хату. Дівчата! Гей, сюди!

Увіходить Івга, а за нею ще кілька дівчат.

Золотицький. Візьміть панночку, вберіть
до вінця! Дівчата, несподіванкою здивовані, не знають що
робити. Чого ж ви стали? Поглухли? Ведіть пан-
ночку і зараз якнайшвидше приберіть її до вінця!
Дівчата несміливо наближаються до Наталі.

Наталя. Я не піду... цього не буде!

Золотицький. Ясю, веди її, нехай при
тобі вберуть до вінця... та й сам приберись. Та
тільки швидше!.. Чого ж став? Тягни її!

Ясь — хоче взяти Наталю за руку. Ходім!

Наталя — відпихаючи його. Геть!

Василина вбігає.

Василина. Що це?

Наталя. Тягнуть мене, мамо, вінчатися з Ясем.

Василина — стаючи біля Наталі, до Золотницького. Геть, діяволе лютий! Батька вбив...

Золотницький. Цить!

Василина. Ні, тепер уже не мовчатиму!.. Убив моого чоловіка, хотів і сина вбити... тепер і її хочеш життя збавити... Так я не попушу!.. Вона моя, я не дам її нікому!

Золотницький — до Мартина, показуючи на Василину. Візьми її, витягни з цієї хати!

Мартин — береться до Василини. Ходіть, пані!

Василина. Геть!.. Одштовхує. Слухайте ви всі: він — душогуб!.. Показує на Золотницького. Чого ви його слухаєтесь?.. Не мене беріть, а його візьміть ізважіть!

Ясь — хапає Наталю за руку. Та ну вже йди!

Наталя. Не піду! Виривається.

Золотницький. Та довго ж це ще буде? Хапає Наталю, але вона вихоплює в Золотницького з-за пояса кинджал і заміряється на його.

Наталя. Гетьте ви всі!.. Бо не буде той живий, хто до мене доторкнеться! Пустіть!.. Душо-

губи!.. Хоче йти. Мартин тим часом непомітно заходить із-заду Наталі і вириває в неї з рук кинджал.

Наталя. Та що ж це?.. Мамо!.. Мамо!..

Василіна. Пустіть її! Кидаеться до Наталі, але Золотницький відтягає її.

Наталя. Не до віку ж будете мені руки держати!.. Колись пустите!.. Тоді вже ні вас на світі не буде, ні мене! Ясь та Мартин виводять її ліворуч.

Василіна. Будь же ти проклятий навіки від Бога й від людей! Вибігає.

Золотницький — сам. А, клята дівчина, яку вчинила шкоду!.. Знатиме ж вона!.. Мартине!

Мартин увіходить за ним Ясь.

Золотницький. Мартине, піди до попа, зволи, щоб зараз сюди йшов... вінчати їх... Та прикро юкажи! Дівчата є... В сусід поклич бояр, там парубки... Скажи, що я прохав, що пильна справа... Розумієш? Та справляйсь добре, — не так, як ізвязнем!.. Я занього з тобою ще поговорю — навчу як берегти!.. Іди!.. Мартин виходить.

Золотницький — до Ясі. Зараз після шлюбу треба замкнути її... Щоб людей бачити не могла, щоб шкоди не вчинила... І мачуху з нею... А то бач, що плещуть... Хай поки посидять... А час мине, то й притихнуть.

Ясь. А може б так не робити, тату?.. А то яке ж воно весілля буде?

Золотницький. Сказав уже!

Мартин — віртається. Пане, біда!

Золотницький. Яка біда? Чого таласуєш?

Мартин. Тільки вийшов з двору, коли дивлюсь, — на майдані народ, усі з косами, з вилами... Я не посмів близько й підходити... Кричать, галасують...

Золотницький. Чого ж їм треба?

Мартин. Поганого їм треба! Кричать: до паської господи! Та ще коли б сами, а то перед веде отої шибеник, що втік... ще й із козаками степовими...

Золотницький. Мерцій замкнути браму!

Мартин. Замкнено.

Золотницький. Богневу зброю, яка є, роздати челяді!

Мартин. Немає, пане, челяді: мало не вся там.

Золотницький. А, гадюче кодло!.. І ті там? Неси пістолів сюди та рушниць!.. Пороху та куль!

Челядин — убігаючи. Пане, козаки в нас у дворі.

Золотницький. У дворі? Брами не замкнули?.. Шкури б із вас поздирати!..

Челядин. Ба ні, брама замкнена була, а пані прибігла та й одчинила.

Золотни́цький. Гадина!.. Мерщій пистолі!
Кулі!.. Двері замикай! Замикають двері.

Ясь виходить і вертається зі зброєю.

Ясь. Ось, тату, є... що швидше міг забрати.

Золотни́цький. Набивайте рушниці! На слугу. Ставай біля вікна — ти!.. Біля цього!.. Ти тут, коло цього вікна, Ясю!.. Стріляй, не хибляючи!.. Сам бережись, за стіну захиляйся!

Василина — вбігає і мовчкі кидається до середніх дверей, хоче їх відчинити.

Мартин — хапає її й держить.

Челядин — убігаючи. Пане, козаки в нас у дворі.

Василина. А, не поспіла!.. Дарма!.. Вони тут будуть!.. Не втечете! Поривається до вікна й гукає в нього. Сюди! сюди!.. Бийте двері!

Золотни́цький. У, кляте падло!.. І не заціпить тобі!

Василина. Мені не заціпить, — тобі скоро заціпить... Пусти мене! Пручаеться.

Золотни́цький. Держи її! Звязать її руки. Едвох звязують її назад руки, тоді лишають. На дворі чуті галас. Він дивиться в вікно. Ідуть сюди... Лагодьтесь!. Дожидай моого гасла!.. Не стріляй, аж поки скажу!.. Цільте добре! Ну-у бий! Стріляють.

Челядин. Упав один.

Ясь. Другий падає.

Золотни́цький. Набиті рушниці бери!

Я съ. Назад уже подались.

Мартин. Бережіться, пане, бо вже й вони стріляють. Чути, як стрілено з кількох рушниць. Шибку кулею вибито.

Василиса. А що, маєш і ти гостинець! Ще багато таких буде! Прийшов час!.. Остання плата!.. Суд Божий!.. Кайся, коли не хочеш без каяття піти в пекло!.. Корись моєму синові!.. Цілуй йому ноги!.. А що, чи солодка тобі кров його батька?

Золотницький. Заткніть їй рота!

Голос Якимів — на дворі. Стривайте, хлопці, не стріляйте, бо й неповинних побєте! Узяти живцем!.. Гей, пане Золотницький! Віддайся на нашу ласку, — ліпше буде, бо згинеш!

Золотницький. А ось тобі моя ласка! Стріляє в вікно. Шкода! Схибив!

Голос Якимів. Хлопці!.. Разом до дверей!.. Бий двері!

Чути як люди біжать, починають грюкати в двері, двері тріщать.

Мартин. Не видержать прокляті двері!

Козаки розбивають двері і впираються в світлицю. Но перед усіх Яким. Козаки виривають з рук Золотницького та в Ясі рушниці.

Яким. Кидай зброю!.. Мартин і челядин слухаються. Ну, пане Золотницький, — не сподівався, що

я так швидко до тебе прибуду? Тепер ти певне ліпше мене пізнаєш, ніж позавчора.

Золотницький. Ще й учора харциза пізняв.

Яким. Нє харциз я, а оборонець правди! Тимчасом козаки перерізали Василині мотуз, що звязував руки.

Василина — кидається до Якима. Сину! Бог оддає тобі в руки твого ворога! Балькова кров озирається до тебе!

Золотницький. Так це вже ваша воля.. Пануйте ж, прокляте хамство, пануйте!.. Та тільки не забувайте, що день мине, два — і ви всі будете на палях кричати панської ласки благаючи!

Козаки — обурені кричат. Та що він нахвалиється? Дати йому шаблюкою по голові!

Яким — спиняючи. Не важся ніхто його займати... Я не хочу його крові... Хай іде собі куди знає із своїми гріхами. Не ми його будемо вбивати — хай його неповинна кров побє!

Наталя — вбігає і кидається до Якима. Якимочку! Невже ж це воля?

Яким — повертається до неї. Воля, мила!

Золотницький. Згинь же!

Кидається до Якима, щоб кинджалом його вдарити, але козак у ту мить бе його шаблею і він падає.

Золотницький. Пропав!.. Бодай же й вітак усі про-па-ли!.. Умирає.

Яким — до козака. Нащо це робити? І так можна оборонитись!

Козак. Не буде, гадина, кусати!

Яким — дивиться мовчки на трупа. Сталося!. Відвертається. Панове молодці! Мамо! Наталю!.. Бог посилає нам волю!

Завіса.

РЕЖИСЕРОВІ ПІД УВАГУ!

Дуже уважно прочитати підручник і продумати:

Чи можна із своїми аматорськими силами відіграти цю драму? Чи є актори на обсаду всіх роль? Чи наша сцена є доволі велика? Чи є відповідні декорації, костюми, обстановка й реквізит? — Це історична драма, тому не можна брати нинішніх предметів, але тільки історичні!

Треба прочитати історію, уступ із часів Хмельниччини. Як тоді в той час прибирали хату, які одяги носили, яку зброю, посуду, що іли й пили? Уважати, які місця в драмі треба „замаркувати”, щоб публіка зрозуміла все.

Якщо режисер все це обдумав, перевірив і побачив, що має все, що тут потрібне, визначує роль й укладає собі плян.

Потім скликає сходини акторів і призначує кожному відповідну роль. (При розділі роль, не керуватися ніколи симпатіями, ні протекціями, а тільки талантом і здібностями людей, а також відповідними до роль характерами).

Відтак відбути читану пробу й пояснити по-

одинокі ролі, характеристику дієвих осіб і т ін. Чергові проби робити на сцені по можності при обстанові — аж до вивчення роль напамять.

Генеральну пробу зробити так, як виставу при декораціях, у костюмах і характеризації, бо тоді бачиться всякі хиби.

Перед самою виставою виголосити до видців „Вступ”, що поданий на початку тієї книжки.

ХАРАКТЕРИЗАЦІЯ:

З о л о т н и ць к и й: Характеризувати по черзі в такому порядку:

1. Натягнути „шляхетську” перуку, шпакувату, високо підстрижену.
2. Приліпiti з крепи шпакуватi брови й підкрүченi догоri вуси.
3. Насмарувати лице легко васеліною (замість васеліни можна вживати несоленого смальцю, або маргарини).
4. Цiле лице, шию i вуха, висмарувати легко васеліною або смальцем i добре розтерти. — Лиця пiдмалювати вишневою фарбою, боки носа вишневою, або краще бронзовою.
5. Очi пiдмалювати бронзовою, а кутки коло носа сильнiше.
6. Зморшки очнi й мiж бровами вишневою фарбою.

7. Уста теж вишневою. — Старатися надати строгий вигляд цілому обличчю.

8. Після всього легко припудрувати.

Василина:

1. На голову надягнути старосвітський шляхотський (високий) очіпок. — На висках волосся легко припудрувати.

2. Ціле обличчя і шию легенько товщем, а потім підклад ч. 2.

3. Очі підвести бронзовою фарбою, рісниці підкреслити темносинім олівцем.

4. Зморшки очні, чолові й устні легенькою вишнівкою.

5. Уста легко вишнівкою.

6. Все легко припудрувати.

Наталя:

1. Васелінка й підклад ч. 2. дуже легенько.

2. Брови чорною шмінкою.

3. Очі підвести червоною, а рісниці чорною шмінкою. — Кутки очей коло носа сильніше червоною шмінкою.

4. Уста й румянці карміном.

5. Легко все припудрувати.

Ясь (Амант):

1. Перука ясно-біла (блонд), шляхотська (мо-

же бути й своя бльонд, високо підстрижена зачіска).

2. Брови ясні з крепи, або підмальовані шмінкою, тобто підклад ч. 2.

3. Ціле лице намастити легко товщем, а так підклад ч. 3.

4. Румянці — червоним.

5. Уста карміном.

6. Усе припудрувати.

Яким:

1. Наліпити чорний, малий, козацький вус (вдовину).

2. Козацький чуб.

3. На обличчя товщ і підклад ч. 3, а потім ціле лице легко вишнівкою. Румянці — червоним.

4. Очі підмалювати вишнівкою, горішня повіка й під бровами червоною, з кутках коло носа сильно червоною. Рісниці чорною.

5. Брови теж червоною.

6. Уста червоною.

7. Усе припудрувати легко. Не забути про підклад на шию і вуха.

Мартин: Т. зв. дідьчий характер.

1. Добра була б руда перука й такі ж стрепіхаті вуси.

2. Легко горбатий і кривий ніс із кіту (як нема кіту, то діяхлю).

3. На лиці товщ і підклад ч. 3., а потім вишнівка. Ніс теж.

4. Очі підмалювати темно-синім олівцем, а при насаді носа й під бровами вишнівкою.

5. Зморшки: між бровами, очні й усні вишнівкою.

6. Підборіддя викривити теж кітом або шмінкою.

7. На те все темний пудер.

І в г а:

1. На лиці, шию і вуха васеліни, а потім підклад ч. 2.

2. Брови звичайні.

3. На лиці, найбільше в околиці носа веснянки, які робиться цятками вишнівкою, або бронзівкою.

4. Очі підмалювати вишнівкою.

5. Усе припудрувати.

Н и ч и п і р:

1. Недбала зачіска й такий же стрепіхатий, темний вус.

2. На лиці — товщ, а так підклад ч. 2, потім усе вишнівкою.

3. Очі підмалювати синьою шмінкою і підчеркнути бронзівкою. На долішніх повіках чорні риски.

4. Ніс видовжити білою шмінкою, а боки бронзівкою.

5. Зморшки: очні й усні бронзівкою.

6. Припудрувати легко.

М у с і й:

1. Руда (або ясна) перука.
2. Наліпити руді вуси й брови, але незугарній стрепіхаті.
3. Наліпити з кіту бульбуватий ніс.
4. Ціле обличчя товщем і підкладом ч. 2., а після того вишнівка.
5. Дати на лице дві-три бородавки з бронзівки, які обвести білою шмінкою.
6. Очі підвести синім олівцем.
7. Два передні зуби залипти чорним папером (мастиком).
8. Пудер темний.

Г р и ц ь к о:

1. Причіпти чорний недбалій вус (вдолину).
2. На лице товщ і підклад ч. 3.
3. Очі: підвести синім олівцем, під бровами вишнівкою. Підчеркнути бронзівкою.
4. На лицях вишнівка, а боки носа бронзівка.
5. Зморшки очні, усні й носові.
6. Припудрувати.

К о б з а р:

1. На голову сива перука, або власне волосся припудрувати.
2. Сиві брови, вус і бороду (наліпити).
3. На лице товщ, а так підклад ч. 2.

4. Очі підмалювати синьою шмінкою.
5. Боки носа бронзівкою.
6. Зморшки очні, носові й усні вишнівкою.
7. Припудрувати.

С т а р а б а б а:

1. Сива перука, або дуже припудроване власне волосся.
2. На лице васеліна, а так підклад ч. 2., сильні очні й усні зморшки бронзівкою.
3. Припудрувати.

К о з а к и:

1. Перуки з чубами (оселедці), і вуси (невеличкі) вдолину.
2. На лице товщ і підклад ч. 3., а потім легенько вишнівкою.
3. Припудрувати.

В о я к и:

1. Вуси підкручені догори.
2. На лиця товщ і підклад ч. 3.
3. Пудер.

С е л я н - к р і п а к і в і с е л я н о к характеризувати теж дуже старанно так, як характеризується типи нужденні й убогі після вказаних приписів характеризації.

ХАРАКТЕРИСТИКА (ВДАЧІ) ОСІБ

Ст. Золотницький: літ 50. Постійно строгий вигляд, деколи хитруватий. — Грati цю ролю треба бундючно й певно. В його особі є щось чортівське й звірське. Зі своєю жінкою й Наталею проводиться гостро й деспотично. З Ясем лагідно й байдуже. З Якимом говорить хитро, підступно, а відтак злобно й ненависно. До своїх підданих гостро, терористично й завжди з криком. Усіх підозріває у зраді й бунті.

Ясь, його син: це тип глупого молодого панича. Завжди гордовито напущений і вісюди носиться зі своїм шляхетством, як курка з яйцем. До всього, що кругом нього діється відноситься спокійно й рівнодушно. Навіть із Наталею про любов і подружжя говорить холодно й байдуже. Коли Наталя відмовляється від подружжя, то він жаліється батькові, як дитина. Грati цю ролю спокійно й ніколи не хвилюватися. — Увага! Не робити з цеї ролі блазна.

Василина, жінка Золотницького: є це тип спокійної, доброї й нещасної жінки, свідомої свого положення; через це вона терпить. В обороні своєї гідності завзята. Цю ролю грati спочатку спокійно й не хвилюватися, бо вона жінка спокій-

ної вдачі. Тільки треба виявити внутрішнє терпіння за погибшим чоловіком і сином, як теж біль із того приводу, що мусіла одружитися з таким деспотичним тираном, як Золотницький.

У другій дії вона мусить бути більше нервова й виявляти більше зворушення на згадку про чоловіка й сина. Її опановує негідна жадоба помсти.

В третій дії треба грati цю ролю дуже сильно. Вона вже не та спокійна жінка, що спочатку. Тут вона аж палає жадобою помсти, тож є в дуже піднесеному настрою.

При видачі сина Якима ворогам виявити безмежний жаль і розпуку.

В останній дії вона дуже розстроєна. На Золотницького й усіх ворогів глядить зі страшною ненавистю. Весь час майже несамовита. При оголені волі — радість. Увага! Цю ролю треба грati сильно, тож мусить її грati добра сила.

Наталя: гарненька дівчина, чистого, гарного характеру. Є це роля амантки, закоханої дівчини, яка, хоч і не знає, де є її мілій, то все ж вона його вірно кохає. До прибраної матері вона чемна, ласкова й добра. До Золотницького ворожа й ненависна. До Яся легковажна і з погордою, як до глупого й зарозумілого панича.

В часі арештування Якима Наталя мусить вия-

вити жаль і розпуку. Цю сцену грати ввесь час навіть без слів. При визволенні Якима з тюрми, вона відважна, метка й енергійна. Перед Золотницьким вона горда зі свого вчинку, смілива й певна! В часі насильного вінчання вона обурена дуже на Золотницького. При кінці драми весела й дуже радісна! — Цю ролю грати певно, відважно, енергійно; конечно вживаєтися в ролю й поодинокі сцени.

Яким: це тип моторного, веселого й проворного січовика. Цю ролю треба грати степенуючи: спочатку він веселий, без журній і моторний козак. Коли дaeється пізнати Наталі, мусить виказати велику любов до неї. Про визволення народу говорить із захопленням, із запалом, а про ворогів із обридженням. Зі Золотницьким він хитрий і лукавий.

В часі небезпеки, в тюрмі він відважний і сміється смерті ввічі. В бою він дуже відважний і меткий. Ролю цю грати погідно, радісно, енергійно й гідно по-геройськи.

Мартин: це тип так зв. „чорний характер”. Підлій, злий, запроданий ренегат. Грати: перед Золотницьким підлесно й підданчо, як собака. Хитро й облудно, як Юда. За гроші й панську ласку він робить усе, продає себе і нарід. Для простих лю-

дей він жорстокий і безпощадний. Мучить, катує — навіть убиває, бо так каже пан, а деколи то й сам піддає панові чортівські думки, як карати й нищити людей. Одним словом: це кат і падлюка!

Ничипір: затуманений і несвідомий тип. Ніколи не всміхається і нічим не зворушується. Всі події йому байдужі й тому він усе виконує самочинно. Тільки, як оповідає про нечисту силу — трохи зворушується, бо вірить у неї.

Мусій: це добродушна й тупоумна людина. Постійно — глùпо усміхнений. Не розуміє, що робить і що довкола нього діється, і думає тільки про те, щоб зісти й випити. Цеї ролі не вільно в грі перебільшувати, бо вийде зле, треба її грati, як ролю природнього сільського тупоумного дурника.

Івга: це тип звичайної сільської дівчини. Грати природньо: вона цікава, жартівлива й метка.

Ролі: козаків, вояків, селян і селянок грati природно.

Увага! Кожну ролю, навіть найменшу, треба грati старанно й добре, ніякої ролі не легковажити, бо всі разом творять цілість. Приміром роля Івги маленька, але важна, бо без неї не могла б Наталя визволити Якима з тюрми.

Режисер повинен добре обдумати цю драму, бо це історична драма.

Костюми не можуть бути такі, як сьогодні. Декорація кімнати, обстановка, посуда (тоді не було таких вилок, як сьогодні), інша зброя (не вживати форми нинішньої зброї, як це звичайно роблять), одним словом усе було колись інше й усе повинен режисер знати, прочитати в історії, пошукати або порадитися.

ОДЯГИ.

Золотницький: шляхотський контуш з вильотами, темні, широкі штани, чоботи й смушкова шапка з вишневим чотирогранним верхом т. зв. „рогатуфка”. — Завжди при шаблі, підперезаний темним поясом.

Ясь: Така сама форма одягу, тільки все краще й ясніше. Контуш зелений, штани широкі — сині або й зелені. Більше злотих нашивок на контуші. Теж при шаблі підперезаний гарним східнім поясом.

Яким: Реестровий козак (не мішати з одягом січовиків). Жупан синій або зелений, зовсім простий без окрас. Шаравари тої ж краски. Шапка із синім верхом, але без шлика. Шаблюка, підпе-

різаний червоним поясом. — Звертати увагу на те, що є різниця між одягом січовиків, тобто запорожців, а лейстрових козаків.

Василина: На голові високий, старосвітський шляхотський очіпок, спідниця широка „на обручах”, т. зв. „криноліна”, кабатик у стані вузький, у раменах із т. в. буфами, запнятий аж під шию. Усе вбрання темного кольору. На ногах чобітки. В другій дії у неї хустка на плечі.

Наталя: Дівочий, український, народній стрій, найкраще б — полтавський. На ногах чобітки. В І. дії волосся в косах, в другій може бути голова в квітках (вінок), в часі, коли приходить його визволяти, закутана в хустку. Для різноманітності можна її тоді врати в козацький костюм. В останній дії, так як у першій.

Івана: Український народній стрій, але вбогий, бо це наймичка.

Дівчата і жінки теж у народніх строях, але дуже вбогих, бо це кріпаки, дуже вбогі люди.

Мартин: На голові шапка з темним дном. Штані звичайні (не шаравари), темні й така ж куртка. На ногах чоботи, в руках нагай.

Ничипір: На голові подерта шапка, на плечах старий драний сіряк, темні штані й чоботи.

М у с і й: Драна шапка, або соломяний капелюх діравий, драний сіряк, підперезаний, штани темні, чоботи або подерти черевики.

Г р и ць к о: Драна шапка, чорна брудна й подерта сорочка, темні шаравари й чоботи, а ще краще босий.

К о з а к и: Одягнені, гарно по-козацьки в жупанах і шараварах.

В о я к и польські: Чоботи, темні штани, куртки з комірами, пояси навхрест через плече й підпerezані шкуряними поясами. На головах високі шапки з чотирогранними днами — „рогативкі”.

К о б з а р: Шаравари, жупан, пояс, шапка й чоботи, але все дуже старе й знищене.

С е л я н и й с е л я н к и: дуже вбогі, майже в лахміттях і босі.

Увага! Не висилати на сцену кріпаків та невільників у гарних вишивках, шараварах, близкучих чоботях, бо вийде неприродно.

З б р о я: Козацькі мушкети — довгі й великі з різноманітно виробленими прикладами. Пістолі теж великі й довгі. Щоб вони стріляли, вкладається майстерно в середину „коркові пістолі”. Шаблюки криві з неохороненими ручками, виложеними золотом, сріблом, або самоцвітом, піхви обтягнені чер-

воним чи іншим „плюшем”, або розмальовані.

Кінджали: гарно вироблені з прикрасами.

З бро я польських вояків: рушниці вели-
кі й зовсім без прикрас, мечі короткі й прості.

Увага! Не вживати нинішної зброї!

РЕКВІЗИТ.

I. ДІЯ. На сцені: хата, лави, ослін, три дзиґлі,
мисники з посудом, кахольна груба.

До рук: Наталі: скатерть, Івзі: посуда. На
Якимові: керяя.

II. ДІЯ. На сцені: садок, дерево, ослінчики.

До рук: Золотницько му: капшук з гріш-
ми. Якимові: кінджал. Кобзареві: кобза.

III. ДІЯ. На сцені: обстанова першої дії.

До рук: Маргінові: списові клюги. Якимові:
шаблю. Вояки: рушниці, шаблі й мотуз.

IV. ДІЯ. На сцені: двір, вязниця: ґратки на ві-
кнах вязниці, клямка на дверях.

До рук: чоловікам, парубкам, жінкам, дівчатам —
лопати й інші струменти до весняної роботи.
Мартинові: канчук. Наталі: зброю, гроші.
Ничипорові: вечерю (2 горщики, ложки), Мусієві:
дві пляшки.

V. ДІЯ. На сцені: обстанова першої дії.

До рук: Золотницько му: кінджал, мотуз,
Ясеві: зброю (рушниці).

9. I. 1972

